

K I N C S E S T Á R

FÖLDBIRTOKPOLITIKA

ÍRTA

KERÉK MIHÁLY

a Magyar Gazdaszövetség titkára

BUDAPEST, 1934

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

*A Magyar Szemle Társaság tulajdonában levő
„Old Kenntonian Style” anyadicokkal szedte és nyomta
a Tipográfiai Műintézet, Budapest, V, Báthory-utca 18*

FÖLDBIRTOKPOLITIKA

BEVEZETÉS

A földbirtokpolitika a föld és az ember viszonyába az államhatalom beavatkozását jelenti. Mint tudomány a mezőgazdasági termelés, értékesítés, hitel és szociálpolitikával együtt az agrárpolitika körébe tartozik.

A föld, mint az állam integráns alkotórésze, különleges megítélésben részesült a legkülönbözőbb irányú politikai és gazdasági rendszerekben. Véres háborúk és évtizedekig tartó hadjáratok folytak földterületek birtokáért oly időkben is, amikor pedig az ember, mint munkaerő, becsesebb volt a közgazdasági értelemben vett földbirtoknál. Az ellentmondást megmagyarázza az, hogy a föld hatalmat jelentett magánemberre és nemzetre nézve egyaránt, főleg kezdetiégesebb viszonyok között, amikor a földnek, mint termelési tényezőnek jelentősége is jobban kidomborodott, mint később, a kapitalizmus korában. Mózes agrár-alkotmányától a bolsevizmusig széles és változatos skáláját ismerjük a föld megkülönböztetett értékelésének. A történelem tanulsága szerint minél erősebb volt valamely korban a nacionalizmus, annál mélyebben gyökerezett a föld és a földhöz kötött magasabbrendű értékek megbecsülése.

Nyilvánvaló, hogy a különböző politikai és közgazdasági rendszerek eltérő értékítélete a nemzet fejlődésének irányvonalát kijelölő törvényekben és intézményekben jut elsősorban kifejezésre. Egészen más berendezkedést involvál tehát az a közfelfogás, mely a földet csupán vagy túlnyomólag termelési tényezőnek tekinti (liberalizmus), mint az az irányzat, mely mindenekelőtt fontos nemzeti, társadalompolitikai és szociális célok hordozóját látja benne.

Sok tapasztalati érvet lehetne felhozni ez utóbbi felfogás igazolására. Emellett bizonyít az a történelmi tény is, hogy — talán a liberalizmus fénykorát leszámítva, — a földkérdés megkülönböztetett feladatát jelentette minden idők nemzetpolitikájának. Az állam területét alkotó földnek ugyan mindig megvolt és ma is megvan a maga öncélúsága, melynek védelme közérdekből gyakran erős állami beavatkozást tett szükségessé, bennünket ezúttal mégis kevésbé ez, mint inkább az államnak, mint közhatalomnak a magatartása érdekel a föld és a földhöz kötött társadalmi osztályok viszonyában jelentkező érdekekkel szemben. Ez a magatartás megnyilatkozhat negatív és pozitív irányban. Az előbbi korántsem a be nem avatkozás elvének érvényesülését jelenti. Sőt olyan intézkedéseket foglal magában, amelyek közvetve vagy közvetlenül messzemenő befolyást gyakorolhatnak a birtokviszonyok rendjére. Nem kell külföldre menni például: Magyarország gazdaságtörténelmének a kiegyezést követő fél évszázada a negatív irányú birtokpolitika klasszikus korszaka volt. A gazdasági liberalizmus elvének maradéktalan érvényesítése a földbirtokot is érintő pénzgazdaságban, az adórendszerben, az örökösödési jogban, az árúk forgalmában, a munkaviszonyban stb., nem maradt hatás nélkül a föld és a földművelő társadalom kapcsolatára

sem, annyira, hogy pár évtized alatt elpusztult a történelmi magyar középosztály, proletarizálódott a kisgazdatársadalom, örökös nyugtalanságban élő, túldimenzionált, nincstelen agrár-munkásosztály képződött, évenként százezer ember vándorolt ki az országból, hogy csak a legfőbb eredményeket említsük. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy semmiféle birtokpolitika nem lett volna egymagában az a csodaszer, amely ezeket a nemzeti katasztrófával felérő fejleményeket meg tudta volna akadályozni, más, egy idejüleg végrehajtott szerves agrárpolitikai (a hitel, termelés, értékesítés és szociálpolitika területeire kiterjedő) intézkedések nélkül.

Bennünket a pozitív birtokpolitika, vagyis az állam tevőleges beavatkozása érdekel. Felmerül azonban az a kérdés: szükség van-e arra, hogy a közhatalom erőszakosan belenyúljon a birtokviszonyok rendjébe, nem volna-e helyesebb, ha az állam semleges magatartást tanúsítana és a természetes evolúcióra bízna a birtokviszonyok alakulását. Kétségtelenül akkor, ha ideális állapotokkal számolhatnánk a közgazdasági életben és nemzetközi viszonylatban is. A mai helyzet azonban minden, csak nem ideális. A föld, mint a nemzeti állam létének alaptényezője, az államhatalom legféltettebb kincse, így természetes, ha annak megosztására és birtoklására messzemenő ingerenciát gyakorol. De ettől eltekintve, a be nem avatkozás akkor lenne indokoltabb, ha a termelési ágak között fennállana az egyenlő verseny lehetősége. Ez — legalább nálunk — teljesen hiányzik. Közgazdasági intézményeink, törvényalkotásaink, köz- és magánéletünk egész berendezkedése az agrárérdekek szempontjából nem fejlődött harmonikusan úgy, hogy a különbségek kiküszöbölése, vagyis az egyenlő indulás feltételeinek megteremtése már eleve állami beavat-

kozást tesz szükségessé. Az állam passzív magatartása mellett az összhang, még ha pillanatnyilag fennállana is, előbb-utóbb okvetlenül megbomlik, egyszerűen azért, mert az agrárfejlődés egészen más törvényeknek van alávetve, más légkört kíván és nem bírja, különösen a föld forgalmát illetőleg, a szabadversenyt és annak intézményeit, amelyek teljesen idegenek számára. A birtokviszonyoknak a természetes evolúció során kialakult rendje tehát különleges intézmények és rendszabályok (földbirtokpolitika) nélkül felborul és olyan aberrációkra vezethet, amelyek nem csupán a hivatásos földművelő osztályok boldogulását veszélyeztetik, hanem sérelmesek az egyetemes nemzeti érdekekre is.

A birtokpolitika mindig az uralkodó politikai és gazdasági rendszerek szellemét tükrözi vissza. A szabadelvű iránynak is volt és van birtokpolitikai programja: ideálja a birtokforgalom teljes szabadsága, ezért követeli a régi, feudálisnak tartott megkötöttségek (hitbizományok, holtkéz stb.) eltörlését, nyilván még ma is abban a feltevésben, hogy a szabadverseny érvényesülése ezen a téren is a legérdemesebbek szelekciójára vezet. A szociáldemokrácia birtokpolitikai felfogása nem egységes: az orthodox szocialisták Marx nyomán halálra ítélték a kiscgazdát s a fejlődést a könnyebben kisajátítható és szocializálható nagyüzem térfoglalása irányában keresik (bolsevizmus). A szocialisták nagy többsége azonban — nyilván taktikai okokból — radikális birtokreformer és minden nagyüzem felosztását követeli. Korunk uralkodó nacionalizmusa egészen az államhatalom tévékenységi körébe utalja a birtokviszonyok alakulásának irányítását és felügyeletét. A háború utáni agrárreformok már mind ennek az elvnek jegyében fogantak.

Amint a köztudatban az agrárpolitikát gyakran egyenlőnek tartják a földbirtokpolitikával, viszont ez alatt csupán a birtokkategóriák arányának megváltoztatására irányuló állami beavatkozást vagy röviden földreformot értenek. Az igaz, hogy nálunk ezt a közzelfogást éppen a háború utáni földbirtokpolitika támasztotta alá a mechanikus birtokreformmal, mely tényleg nem volt egyéb egyszerű földosztásnál. Már pedig a birtokpolitika a föld és a földet művelő társadalmi rétegek viszonyának szabályozására irányuló, szervesen összefüggő intézkedések komplexuma, melynek csak egyik komponense a birtokmegosztás irányítása. Sőt ez nem is nélkülözhetetlen alkotóeleme a birtokpolitikának, amely olyan országban, ahol a birtokviszonyok rendezettek, csupán a birtokkategóriák kialakult és egészségesnek bizonyult rendjének fentartására, illetve a népesség és a közgazdasági élet fejlődése által parancsolt változtatások végrehajtására szorítkozhatik.

A birtokpolitikában három vezető elvnek kell érvényesülni, ezek: a magasabb nemzeti érdek, a birtokviszonyok állandóságának biztosítása és a közgazdasági szempont.

Már az előbbieken érintettük a földkérdésnek a nemzet sorsával való szoros összefüggését. Nem kell túlzott sovinizmus ahhoz, hogy ennek jelentőségét nálunk mindenki átérezze. „Akié a föld azé az ország,” sokszorosan elcsépelet igazság, amely azonban ma az új nacionalizmus hajnalán új tartalmat nyert. Csak az a birtokpolitika szolgálja a nemzet ügyét, mely éberrel ügyel arra, hogy az állam területét alkotó föld olyan elemek birtokába kerüljön és maradjon meg, akik azzal a földdel származásuknál és hivatá-

suknál fogva összeforrottnak érzik magukat és annak a nemzetnek, amelyhez tartoznak, hű és megbízható tagjai. A földhöz tehát nem lehet mindenkinek joga és nem mindegy az, hogy „ki fizeti utána az adót, csak fizesse“.

A háború után végrehajtott európai birtokreformok általában magukon viselik a nemzeti gondolat bélyegét. A balti államok és a monarchia utódállamai szinte türelmetlen erőszakossággal alkalmazták a ki-sajátítás, elkobzás és a jogfosztás eszközét azokkal szemben, akiket idegeneknek és nemzeti aspirációikra nézve veszedelmeseknek tartottak. Magyarország nem követte ezeket a népeket a sikamlós úton és nem tett különbséget a nemzet fiai között a nagyon mérsékelt, óvatos és a magántulajdon elvén felépített földreform-törvény alkalmazásában. Sőt addig sem ment el, ameddig a nemzeti birtokpolitikának el kellett volna menni. Közel 100.000 kat. hold területet foglalnak el a külföldön élő idegen állampolgárok birtokai, — túlnyomórésztben mammut hitbizományok, — olyan vidékeken, ahol legnagyobb a földinség és ennek következtében legerősebb a terjeszkedésében gátolt agrár lakosság elvándorlása. A nemzeti birtokpolitika célkitűzéseivel ezeknek a magyarsággal szemben minden vonatkozásban idegen érdekeket szolgáló, népességi és szociális szempontból is exponált helyen fekvő nagyüzemeknek fentartása össze nem egyeztethető.

A birtokpolitikáról nem mondhat le egyetlen nemzeti állam sem, amely meg akarja állni a helyét a népek nagy versengésében. A gyakran még agrárius körökben is hangoztatott természetes evolúció nem mindig a nemzeti érdekek síkján mozog. Ez különben elég veszedelmes jelszó, mert nagyon alkalmas arra, hogy merőben helytelen értelmezést adjon a földkérdés lényegének. Egy ország, amely

olyan nagy árat *űzetett* a „természetes fejlődés“ elvéért, mint az integer Magyarország, több áldozatot nem hozhat semmiféle divatos, vagy pláne idejét múlt jelszavak kedvéért. Amennyire helytelen a fejlődés törvényének ok nélkül való erőszakos megakasztása, épp olyan hiba volna egyedül a természetes evolúció folyamára bízni legföltettebb kincsünk: a magyar föld sorsát még akkor is, ha nem bizonyosodott volna be ezerszer, hogy ez a szabadjára engedett fejlődés nemzeti, társadalmi és szociális szempontból nem mindig a legkívánatosabb elemek térfoglalását eredményezi.

A magyar földbirtokpolitika, úgy látszik, arra a helyes útra tér, hogy minden, árverésen vagy szabadkézből forgalomba kerülő földet érdemes magyar földművelő családok birtokába akar juttatni. Valóban ez a *conditio sine qua non*-ja minden egészséges nemzeti birtokpolitikának.

ÉzzeLa vezető elvvel kell összhangba hozni a birtokpolitika másik főszempontját, mely a birtokviszonyok állandóságának biztosításában jelölhető meg. A föld, mint objektum, de mint termelési tényező is, természeti törvényeknek van alávetve. Lényegileg különbözik minden más „jószágtól“ abban, hogy helyéből el nem mozdítható, meg nem nagyobbítható s el nem pusztítható. Ebből következik, hogy a földbirtok „forgalma“ is egészen más elbírálás alá esik, mint a kereskedelem tárgyát képező áruk. A liberalizmus pusztító hatása a földnek ezekhez a különleges sajátosságaihoz asszimilálódott társadalmi osztályokra éppen abból a felfogásból eredt, mely a középkori kötöttségéből felszabadult földbirtokot ugyanolyan árúnak tekintette, mint a gyári portékát és szinte semmi megkülönböztetést nem tett az ingó javak forgalmára alkotott törvényeknek és intézményeknek a földbirtokra való alkalmazását illetően. Egyetlen kivételt nálunk

a minden téren érvényesülő gazdasági és politikai liberalizmus ellenében a hitbizományi rendszer jelentette, amely ugyan egyoldalú osztály érdekekből, de mégis jelentékeny területeket konzervált és mentett meg a nem kívánatos mobilizációtól.

A birtokpolitika egyik legfontosabb feladata, hogy a nemzeti érdekek szem előtt tartásával, összhangot teremtsen a földbirtoknak természeti törvényeken alapuló sajátosságai és a közgazdasági élet követelményei között. Vagyis ez azt jelenti, hogy erősen korlátozni kell a földbirtok mobilizációját, mihelyt az a szociális és nemzeti birtokpolitika eszményének megfelelő rétegek birtokában van, azonban a termelés szempontjából kívánatos szelekció lehetőségének fentartásával. Ma már több állam birtokpolitikája olyan intézményeket teremtett, amelyek a mezőgazdasági termelésre és a szociális viszonyokra egyaránt káros gyakori birtokváltásnak korlátokat szabnak és életképes állandó kisbirtokos társadalom fentartására törekednek.

Ezek az intézkedések nem csupán a birtokforgalom korlátozására szorítkoznak, hanem gondoskodnak a birtokot élők között vagy örökösödés esetén fenyegető szétporlás megakadályozásáról (parcellaminimum), az üzemegység fentartásáról (birtokminimum), valamint a túlzott megterhelés következtében a kiscsalád egzisztenciáját veszélyeztető eladósodással szemben is. Különbözőképpen nevezik az erre szolgáló intézményeket (paraszt hitbizomány, családi birtok stb.). Délnémetországban és Ausztria egyes vidékein (Tirol, Karinthia) már évszázados szokás, Keletporoszországban a járadékirtokra alkalmazták, Svájcban, Csehországban, Franciaországban törvény szabályozza, de valamilyen formában ismerik Norvégiában, Dániában, Angliában, Romániában, sőt Ja-

pánban is a törzsöröklési rendszert, mely a családi birtokot a feldarabolástól, a kisgazdát pedig az elproletarizálódástól menti meg. Kis családi ingatlant (házat, földet) nemcsak a földarabolástól, hanem az elidegenítéstől is védő intézmény: az otthonmentés (homestead) az Amerikai Egyesült Államokban is feltalálható. Napjainkban alkotta meg a nemzeti szocialista kormány az egész Németországra kiterjedő Reichserbhofgesetz-ben a paraszt hitbizomány intézményét, mely voltaképpen a korábbi porosz törvénynek lényegesen módosított változata. Célja az, hogy minden 125 hektárnál nem nagyobb — kivételesen ennél is nagyobb — olyan családi birtokot, amelynek tulajdonosa, a Bauer (megkülönböztetésül a többi, a törvény alá nem tartozó „Landwirt¹-el szemben) a törvényben előírt faji és tradícionális követelményeknek, a „Staat von Blut und Boden“ eszményének megfelel, állagában fentartson a parasztcsalád tulajdonában. Ezért az Erbhof-ra kimondja a kötelező törzsöröklést a korábbi fakultatív rendszerrel szemben. Az elidegenítést, megterhelést, végrehajtást és felosztást illetőleg pedig a tilalommal egyenértékű korlátozásokat léptet életbe a család konzerválása és a parasztgazdaság egységének fentartása érdekében.

Hazánkban a legújabb időkig nem volt olyan jogintézmény, amely a családi birtok védelmét lehetővé tette volna. A földreform törvény az első, mely bevezette jogrendszerünkbe a családi otthont védő rendelkezéseket. Az olyan családi birtokot, mely nem nagyobb „egy népes családnak szokásos, illő eltartására elegendő jövedelemnek gondos művelés mellett legfeljebb háromszorosát nyújtó birtoknál,“ különleges védelem alá helyezi, mely abban áll, hogy az ilyen birtokot csak az O. F. B. hozzájárulásával lehet

gyakran vitatott kérdésről, hogy — félretéve az egészséges birtokmegoszláshoz fűződő magasabb érdekek szempontját, — nem volna-e célravezetőbb, illetve előbbrevaló teendő a birtokviszonyok mai rendjének nagy áldozattal járó megbolygatása helyett, a mezőgazdasági termelésből kiszorult tömegeket más foglalkozási ágban elhelyezni, annál is inkább, mert a százhoz közeledő népsűrűséggel fokozott“ arányban növekvő szociális probléma immár túlnő a mi viszonyaink között lehetséges birtokpolitika akciósugarán. Ez a felfogás az ország fokozottabb industrializálását ajánlja, mely lehetővé tenné mezőgazdasági munkapiac tehermentesítése útján az agrárproletariátus számára kedvezőbb munkafeltételek biztosítását.

Ha a fokozottabb iparosodás szükségességét elismerjük is, alig hihető, hogy ez a birtokpolitikát feleslegessé tudná tenni. Napjaink forradalomszerű gazdaságpolitikai eseményeit figyelembe véve semmiesetre sem tanácsos exportra dolgozó iparfejlesztésre törekedni. A dumping-iparhoz hiányoznak nálunk a feltételek, legfőképpen pedig az állam anyagi eszközei, melyre minden iparpolitika támaszkodni szokott, semmivel sem kisebb mértékben, mint bárminő birtokpolitika. Németországban pl., ahol az iparnak hatalmas belső erőforrások állnak rendelkezésére, a szociális kérdést a mezőgazdaság felé való visszatéréssel (városszéli telepítéssel) akarták már az előző kormányok is megoldani, éppen az ipari körök (amelyek a belső telepítési akció kiterjesztését is sürgették) kezdeményezésére, egyrészt az ipari munkapiac tehermentesítése, másrészt a belföldi fogyasztó-terület ki szélesítése érdekében. Nem egyéb ez, mint a belső piac jelentőségének a felismerése, mely a teljes ön-ellátásra törekvő gazdaságpolitikai irány megerősödése következtében méginkább előtérbe nyomult. Nyil-

vánvaló, hogy az iparfejlesztés a mai viszonyok között nálunk csak addig mehet, ameddig a hazai fogyasztás határa terjed. Azontúl legfeljebb dumping iparról lehet szó, amelynek az árát azonban a belföldi fogyasztónak kellene megfizetni. De hol van nálunk a belső piac, amikor a mezeti munkásoknak és a törpebirtokosoknak közel 3 millió főnyi tömege szinte mindenemű fogyasztásból teljesen kiesik? Belső vásárlóerőt különösen olyan agrárjellegű országban, mint mi vagyunk, elsősorban a kisgazdatársadalom jelenti, annak számbeli megerősödése új életerős és önálló elemekkel új lehetőséget nyit az iparfejlesztés számára is. A sorrend tehát nem közömbös. Autarchiás világban kedvezőtlen pénzüpi viszonyok mellett, megfelelő belső fogyasztás híján általános iparfejlesztésre gondólni több, mint irrealitás. Csak utalunk arra, hogy az iparfejlesztés fénykorában, a századfordulótól a világháború kitöréséig, vándorolt ki a legtöbb — évenként közel százezer — ember Magyarországból. Ez arra mutat, hogy túlzottak azok a várakozások, melyek az agrárszociális válság megoldását illetően az industrializmus fokozottabb kiépítéséhez fűződnek.

Az ipari termelés terén mégis vannak megoldásra váró feladatok. Elsősorban azokra az iparágakra gondolunk, amelyeknek nyersanyagait a mezőgazdaság szolgáltatja. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni a nagy alföldi agrár jellegű városok industrializálásának szükségességére. Az Alföld hatalmas területén ipari gócpontok nincsenek. Úgyszólván az egész Alföld mezőgazdasága kénytelen a fővárosba gravitálni, vagy exportra termelni, mert hiányzanak a közbeeső ipari fogyasztópiacok. A Dunántúl ezen a téren sokkal kedvezőbb helyzetben van. A fejlődésnek tehát éppen a meglévő és leendő alföldi kisgazdák

termelése érdekében ipusztialis irányt kell adni, a nagyobb alföldi tömörülések felé decentralizálándó mezőgazdasági ipar meghonosításával. Erre nézve bizonyos kezdeményezések már történtek is. Amíg azonban ezeket a nagy agrártömörüléseket nem sikerül megszabadítani a városiasodás útjában álló tanyavilág ballasztjától és a mezőgazdasági proletariátus feleslegétől, mégpedig legcélszerűbben új falvak telepítése és új közigazgatási egységek létesítése révén, addig az alföldi kisüzemek szempontjából annyira fontos helyi fogyasztó gócpontok kialakításának, vagyis a jelenleg Budapesten és környékén összpontosított fogyasztópiacok decentralizálásának problémája is megoldatlan marad.

BIRTOKKATEGÓRIÁK

A földbirtokpolitika irányának kijelöléséhez és eszközeinek megválasztásához szükséges a birtokmegoszlás ismerete. A különböző birtokkategóriák geográfiai elhelyeződése és aránya egy országon belül többnyire hosszú és lassú fejlődés eredménye. Néha évszázadokon keresztül alig történik változás, máskor néhány év alatt gyökeres átalakulás megy végbe a földbirtokviszonyokban. Az átmenet nélküli, gyors és erőszakos beavatkozással véghezvitt reformok éppúgy megrázkódtatással járnak, mint a fokozatos és a földbirtok demokratizálódása felé haladó fejlődés elől való elzárkózás, mely nem számol a földre támaszkodó elemek szociális feszítő erejével. A földbirtokpolitika feladata, hogy megtalálja az egyes birtokkategóriák között azt a leghelyesebb arányt, mely az adott népesedési és közigazdasági viszonyok között az egyensúlyi állapotnak felel meg. Minden birtoknagyság-csoportnak meg van a

maga szerepe és jelentősége. Egyikre sem lehet csak úgy elvből kimondani, hogy káros a termelésre vagy a társadalomra nézve, mert megfelelő viszonyok között mindegyik kedveső hatást gyakorolhat. Más kérdés, hogy a birtokkategóriák elhelyeződése tényleg megfelel a termelési és szociális követelményeknek. Ebben a tekintetben a hosszú ideig tartó birtokpolitikai mozdulatlanság, a kisüzem terjeszkedésének megakasztása vagy helytelenül végrehajtott birtokpolitikai akciók olyan eltolódást idézhetnek elő a termelés és a szociális viszonyok vagy mindkettő rovására, hogy közérdekből, még áldozatok árán is, meg kell az államnak kísérlni az egyensúly helyreállítását.

Az ismert terminológia szerint törpe-, kis-, közép- és nagybirtokokat, valamint óriásbirtokokat (latifundium) különböztetünk meg. Sokkal nehezebb ezel nagyságát számszerűleg meghatározni. Ahhoz, hogy valamely birtokot megfelelő csoportba sorolhassunk nem elegendő tudni a terület holdszámát, mely *leg* feljebb csak irányadó lehet, hanem sok más tényező is figyelembe kell venni. Nagy fogyasztópiac közelsége, kedvező közlekedési viszonyok, a terményértékesítés szervezettsége és erősen munkaintenzív termelés esetén a területnagyság egész más megítélés alá esik, mintha kedvezőtlenebb viszonyokat tételezünk fel. Az általános közgazdasági és piaci *viszonyok* sokkal inkább kvalifikálják a birtokokat hovatarozandóság szempontjából, mint a holdszám, mely teljesen tájékozatlanul hagy a gazdaság eltartási kapacitását illetőleg is.

Magyarország birtokmegoszlási viszonyairól az 1895. évi gazdaságstatisztikai adatgyűjtés nyújt felvilágosítást. Azóta ilyen részletes összeírás nem történt, úgy hogy a Csonkaország birtokmegoszlására nézve pontos és részletes adatokkal nem is rendelke-

zünk. Tájékoztatásul a Magyar Királyi Statisztikai Hivatalnak a termelés-statisztikai adatgyűjtéssel kapcsolatban rendelkezésre álló és a gazdaságok (üzemek) megoszlására vonatkozó adatai szolgálnak.

Ezek szerint a gazdaságok megoszlása 1930-ban a következő képet mutatta:

Gazdaságok nagysága		Gazdaságok száma	Gazdaságok aránya % <i>o</i> -ban	Gazdaságok területének kiterjedése	
				kat. hold	%
1	kat. holdig	551.714	34.5	286.575	1.8
1—2	„	227.391	17.4	427.752	2.7
2—3	„	148.601	9.3	377.776	2.4
3—5	„	164.588	10.3	656.728	4.1
5—10	„	200.341	12.5	1,460.016	9.2
10—20	„	157.061	9.8	2,240.607	14.—
20—50	„	68.570	4.3	2,052.078	12.9
50—100	„	15.130	1.—	1,040.904	6.5
100—200	„	6.274	0.4	872.144	5.5
200—500	„	4.361	0.3	1,364.340	8.6
500—1000	„	1.971	0.1	1,374.932	8.6
1000 és ezen felül	„	1.644	0.1	3,778.567	23.7
Összesen		1,597.646	100.—	15,932.418	100.—

TÖRPEBIRTOK

Ami ebben a kimutatásban leginkább feltűnő, az a törpegazdaságok aránytalanul nagy száma és az általuk elfoglalt terület elenyészően csekély kiterjedése a többi kategóriához képest. Az összes gazdaságok 71.5¹⁰%¹/₂ (a Dunántúl 74%-a, az Északi dombosvidéken 74.7 %-a, az Alföldön 67.7%) 5 holdnál kisebb, ezek összes területe viszont csak 11%-át foglalja el az ország egész területének. Felmerül az a kérdés, hogy ez a nagymérvű elaprózottság a legkisebb üzemek csoportjában a belső termelési, piaci és szociális viszonyok alakulásával párhuzamos fejlődés eredménye, vagy más kedvezőtlen tényezők produk-

tuma. A törpebirtok létjogosultságát termelési vagy szociális jellege adja meg. Nagyvárosok kötelében egy két holdas kertgazdaságok vagy hasonló nagyságú nemes szőlő- és gyümölcsstelepek voltaképpen nem tartoznak a törpebirtok kategóriájába, hanem mint önálló gazdaságok ugyanolyan megítélés alá esnek, mint a családi paraszt-üzemek, mert rendszerint egész esztendőben munkát és megélhetést nyújtanak egy családnak. A kisüzemek elaprózódása tehát fejlett közgazdasági és piaci viszonyok között természetes folyamat és megfelel a gazdasági fejlődés törvényének. Hatása termelési és szociális szempontból egy aránt kedvező. Magyarországon azonban csak a főváros környékén és szőlővidékeken található ilyen önálló életre képes (csupán kiterjedésüknél fogva) törpe-üzemeket, ezek azonban elenyészően csekély részét teszik ki a hazai törpegazdaságoknak. A nagy többség keletkezésénél nem a Thünen-körök törvénye érvényesült, mely szerint az üzem intenzitási foka és ezzel a mezőgazdasági területesség eltartási kapacitása a fogyasztó centrumoktól való távolság arányában csökken. Ezek többnyire a fogyasztópiacoktól távol, kedvezőtlen közlekedési viszonyok között ahult törpegazdaságok, melyek extenzív termelést ŰZ-nek és fekvésüknél fogva sem igen alkalmasak magasabb munka-intenzív gazdálkodás folytatására.

Keletkezésük különböző okokra vezethető vissza. Mint zsellérbirtokok, a rég-múlt idők maradványai, a nincstelenségből feltörekvő mezőgazdasági munkások szerzeményei, örökösödés folytán szétporladt kistartokok darabjai vagy a szociális földbirtokpolitika, mesterséges produktumai.

A magyar törpebirtokrendszer kialakulásában ezeknek a tényezőknek a szerepe világosan felismerhető. Pl. Zalában, Mezőkövesd vidékén a népesség

szaporodása következtében pulverizált kisbirtokból keletkezett törpebirtok, az alföldi latifundiumokon telepített zsellér községekben pedig „történelmi eredetű” törpebirtok található, míg a földbirtokreform során kiosztott parcellák az egész országban szétszórtan fellelhetők. Eltekintve a társadalmi felemelkedés első lépcsőfokát jelentő saját szerzeménytől, a törpebirtok eredete egészségtelen viszonyokban gyökerezik. Amellett, hogy örökösödési rendünk a földbirtok korlátlan szétosztását teszi lehetővé, viszont a különféle jogintézmények (hitbizomány, holtkéz) által védett nagybirtok akadályozza a kisbirtok terjeszkedését, csak természetes, hogy a két malomkő között az önálló gazdaságok széttöredezésének és a parasztság elproletarizálódásának kellett bekövetkeznie. Ugyanezek a körülmények állták útját a régi eredetű törpebirtok kiscgazdasággá való kiegészülésének. A háború utáni magyar földbirtokpolitika ugyan erre is törekedett, de alig jutott tovább a célkitűzésnél, mert már a földreformtörvényben kifejeződő kompromisszumos megoldás mellékvágányra juttatta az eredeti elgondolást. A törpebirtokok amúgy is aránytalanul nagy száma hatalmasan megduzzadt anélkül, hogy a nagybirtok aránya és egyes vidékekre nehezedő túlsúlya lényegesen változott volna. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 3.326 községben 410.307 egyén között kiosztott összesen 692.518 kat. holdat, eltekintve az 58.598 kat. hold területen kihalított 259.696 házhelytől. A földbirtokrendezés során 296.188 új törpebirtok keletkezett. A juttatott földek területe 1—2 kat. hold között változott és így az új birtokok a legkisebb törpeüzemek csoportját duzzasztották meg.

Ha a földbirtokreformnak az volt a szociális célkitűzése, hogy minél több nincstelen földművest föld-

höz juttasson, akkor feladatának meg is felelt. Hiszen csupán a mezőgazdasággal foglalkozó földnélküli munkások közül 185.838-an kaptak földet s ezeken kívül a földhöz jutott 59.421 hadirokkant, hadiöZvégy, felnőtt hadiárva és arany vagy ezüst vitézségi éremmel kitüntetettek egyrésze is bizonyára agrár-foglalkozású munkásember volt. Más kérdés, hogy a földosztás ténye valóban szociális nővoemelkedést jelentene a földhöz juttatottak tömegére nézve. A törpegazdaság önmagában életképtelen üzem. Eltekintve a fentebb már említett és egészen más megítélés alá eső kertgazdaságoktól, szőlő-, illetve gyümölcsstelepektől, a törpebirtok nem alkalmas arra, hogy egy földművelő család megélhetésének főforrása Tegyen. Különösen nálunk, ahol a kedvezőtlen fekvés (nagy távolság) és az extenzív viszonyok dacára az 5 kat. holdon aluli törpebirtok átlagos területe 1.5 kat. holdat tesz ki. Az ilyen csekély kiterjedésű földdarab nagyon gyenge hátvédet alkot a bérmunkára utalt munkáscsalád fentartásához. Pedig a törpebirtok szociális jelentősége éppen abban rejlik, hogy kiegészítse a munkáscsalád jövedelmét különösen olyan esztendőkbén, amikor kevés a kereset, illetve olyan vidékeken, ahol csekély a bérmunka lehetősége.

Nem közömbös, sem szociális, sem köZgazdasági szempontból, hogy milyen gazdálkodás folyik a törpeütemeken. Annál kevésbbé, mert ezek, 1,748.831 kat. holdat kitevő terjedelme az ország területének 11%-át, a szántóföld területének pedig 14%-át foglalja el. (A törpebirtokok területének túlnyomó része, 77%-a, ugyanis szántóföld, de a többi is, néhány százalék kivételével mezőgazdasági művelés alatt áll.) Ezeken a földeken a mezőgazdasági munkár szükségletének megfelelően túlnyomóan szemtermelés folyik, kapásokat pedig a tengeri s kisebb mértékben

a burgonya képviseli, különböző köztes veteményekkel (tök, bab). A termelés egyoldalúsága talán kevésbé kifogásolható, de annál inkább a gazdálkodás módja és minősége, mely általában a legkezdetlegesebb színvonalon mozog. Ennek több oka van/Ä törpebirtok csekély átlagterjedelme még a legminimálisabb gazdasági felszerelés kihasználását sem teszi lehetővé és rendszerint egy tehén eltartására sem elegendő. A törpebirtokos munkásember teherbíró képességét meghaladó közszolgáltatások és egyéb terhekből folyó kötelezettségek (adósságok kamata, az O. F. B. földeknél a holdanként 1.5—2 q. búzának megfelelő használati díj, a FaksZ-kölcsön után átlag évi 111 P. annuitás), továbbá a közép- és nagyüzemek válsága miatt évről-évre csekélyebb munkaalkalom és alacsonyabb munkabér, a szociális biztosítás hiánya a törpe birtokosok olyan elszegényedését idézte elő, amely megakadályozza a legszükségesebb inkrutusz beszerzését, de kiváltképen a haszonállattartást olyan törpegazdaságokban is, ahol a birtok terjedelme egyébként azt indokoltta tennéj Ezek a földek megfelelő vetőmag és trágya hiányában sok helyen elérkeztek már a terméketlenség határához és jó, ha terméseredményük a szomszédos földek átlagos hozamának felét eléri. Az Alföldön az észszerűtlenül végrehajtott földbirtok-reform eredményeképpen a törpe parcellák nagy távolsága a munkáscsalád lakóhelyétől, — ami miatt gyakori azok bérbeadása, sőt a fekete ugar is, — nem különben a szaktudás hiánya is közrejátszanak abban, hogy ezek a földek rossz megművelésben részesülnek. Az ilyen törpebirtok nem nyereség nemzetgazdaságunkra nézve, amellet, hogy szociális rendeltetésének sem tud megfelelni. Rendkívül elaprózottsága miatt az örökösödés következményeire még gondolni sem jó. Számbeli túlsúlya erősen megrontja a birtok-

kategóriák összhangját, elosztódása pedig irracionális. Földbirtokpolitikánk legnehezebb feladata a törpe birtok-kérdés megoldása lesz. Ezen a téren a jövő a törpegazdaságok egy részének önálló parasztüzemekké való kiegészítését, ahol pedig erre a feltételek hiányoznak, a törpebirtok szociális jellegének megőrzése mellett a jelenlegi túlcsekély terület megnagyobbítását, az Alföldön a mai célszerűtlen és a földek használatát erősen korlátozó elhelyeződés újrendezését követeli a népesség egészségesebb elosztására is törekvő telepítési politika útján.

KISBIRTOK

A kisbirtok terjedelmének alsó és felső határát talán még nehezebb abszolút számokkal megszabni, mint a többi birtokkategóriáét. Általában nálunk 5—100 hold, között fekvő gazdaságokat tekintik kisbirtoknak. Sokkal helyesebb volna, ha számszerű meghatározás helyett a gazdaság eltartási kapacitásából indulnánk ki és kiscgazdaságnak tekintenők azt az üzemegységet, amely elegendő egy parasztcsalád *eh* tartására és munkaerejének kihasználására. Terjedelmét az általános közgazdasági viszonyok, az üzem belteljességi foka és a gazdasági konjunktúra is erősen befolyásolja. Tíz évvel ezelőtt, közepes hazai viszonyokat feltételezve, 5—8 kat. hold önálló parasztüzemet alkotott. Ma ennek két-háromszorosa is alig elegendő egy család megélhetésének biztosítására.

Az önálló parasztgazdaság a legegészségesebb üzemtípus, amelyre — megfelelő szervezettség esetén — a legkomplikáltabb és legigényesebb fogyasztás is bátran támaszkodhat. Ma már nincs jelentősége azoknak a vitáknak, amelyek valamikor a kisüzem termelési alsóbbrendűsége körül folytak, éppúgy, mint

annak az aggodalomnak sem, amely különösen régebben, a parasztgazdaságok túlnyomóságától a nagy városok ellátását féltette. Közhely lett már abból az igazságból, hogy a független parasztcsalád a legmegbízhatóbb pillére a nemzeti társadalomnak minden időben. Nemcsak a társadalmi osztályok megújulásának kiapadhatatlan forrása és „a nemzet erejének keltető helye“, hanem a közgazdasági élet fejlődésének is legbiztosabb alapja. Minden előrelátó és nem pillanatnyi sikerekre dolgozó földbirtokpolitikának végső célja: az önálló parasztüzemek számának szaporítása és fennmaradásának biztosítása. Ez a törekvés vezérmotivuma volt és az ma is az összes európai államok — sokszor nagyon különböző módszerekkel és eszközökkel dolgozó — földbirtokpolitikájának.

Az önálló családi parasztgazdaság óriási előnye valamennyi birtokcsoporttal szemben az, hogy önmagában is fenn tudja tartani magát.- Amíg a törpebirtokos bérmunkából eredő keresetre, a közép- és nagybirtokos pedig idegen munkaerő alkalmazására szorul, addig a parasztgazda családtagjai közreműködésével egyedül is ellátja a gazdálkodás teendőit és biztosítani tudja megélhetését. Ennek a ténynek üzemgazdasági és szociális jelentőségét a mai viszonyok között különösen időszerű hangsúlyozni. Részben ebből következik a családi parasztgazdaság utolérhetetlen ellenállóképesége. Azáltal, hogy szükség esetén igen nagymérvű autarchiára képes, tehát pénzbeli kiadásait a minimumra tudja csökkenteni, egyrészt a család életszínvonalának leszállításával, másrészt a házimunka és a házilag végzett javítások stb. révén üzemi kiadásainak redukálásával, gazdaságát egyensúlyban tartja, mert üzemének sajátos konstrukciója folytán nem kényszerül arra, hogy minden áron jövedelmezőségre törekedjék és így a mezőgazdasági termelés de-

konjunktúrája is kevésbé érinti. A pénzgazdálkodásnak a mezőgazdaságban való és az agrártermelés sajátos természetére figyelemmel nem lévő alkalmazása ugyan itt is gyakran nehézségeket idéz elő, azzal, hogy jelentékeny pénzbeli kötelezettségeket támaszt vele szemben, ezeket azonban, különösen a magyar paraszt, majdnem határtalan igénytelenségével, nagy részt ellensúlyozni tudja.

Ami a termelési szempontokat illeti, a kisbirtok szinte teljesen egyenrangú a felsőbb birtoktípusokkal. A tőlünk nyugatra eső országokban, amelyek fejlett és gazdaságilag erősen organizált kisüzemi rendszerrel rendelkeznek, nem is tesznek különbséget ebben a tekintetben kis- és közép- vagy nagyüzem között. Nálunk, ahol a kisgazdatársadalom kezdeti-gesebb viszonyok között gazdálkodik, a mezőgazdasági szakoktatás demokratikus kiépítése hiányzik és a kisbirtok gazdasági szervezettsége is egészen embrionális állapotban van, a kisüzem általában gyengébb eredményt mutat fel a termés mennyiségét és minőségét illetőleg egyaránt. Szigorúan üzemi szempontokból véve, az épületek és munkagépek kihasználása ugyan kevésbé tökéletes, mint a nagyobb üzemekben, ezt a hátrányt azonban ellensúlyozza a munkaerőnek a közvetlen érdekeltségéből eredő nagyobb megbízhatósága és magasabb hatásfoka. Különben a gépeknek nem nagy jelentősége van a mezőgazdaságban, annál kevésbé, mert a termelés iránya szükség-szerűen a munkaterjes gazdálkodás felé halad. Nem lehet közömbös az sem, hogy immár az egész világra kiterjedő nacionalizmus gazdasági politikája elsősorban a nagyüzemek főterményei: a gabona és vágóállatszükséglet terén törekszik önellátásra. A magyar Külkereskedelmi Hivatal legutóbbi kimutatása ezek csoportjában az export nagymérvű visszaeséséről szá-

mol be, míg a kisüzem sajátos termelvényei: a gyümölcs, zöldségfélék és az aprójóságok nemcsak megtartották eddigi piacaikat, hanem újakat is szereztek és kivitelük mennyiségben emelkedett. A további fejlődésre reményt nyújt a nagy tömegek táplálkozásának egyre szembetűnőbb megváltoztatása, mely szintén a kisgazdaság produktumainak kedvez.

Közgazdasági szempontból a kisbirtokos társadalom hatalmas belső fogyasztóerőt képvisel, mely az ipar fejlődésének legbiztosabb alapja. Fejlett kisbirtokrendszer fokozott szükségletet támaszt más termelési ágak tevékenysége s a különböző köz- és magánjellegű funkcionáriusok szolgálatai iránt, ennél fogva a kisüzemek számának szaporítása új munkalehetőségeket is teremt.

Magyarország, bár elég jelentékeny kisbirtokos osztállyal rendelkezik, ez az ország agrárjellegét, a földbirtokosok számát és a művelés alatt álló terület tekintve, mégis messze mögötte marad a kívánalmaknak. Az 5—100 holdig terjedő gazdaságok, tehát az úgynevezett parasztüzemek számaránya 27.6 százalékot tesz ki, melyek az ország területének 42.6 százalékat, a szántó föld-területnek pedig 53.6%-át foglalják el. A régi Magyarország területén kedvezőbb volt a kisgazdaságok részesedése, mennyiben az összes gazdaságok 45.4%-a, a szántó területnek pedig 55%-a esett erre a kategóriára. Még a birtokreform előtti Csonkamagyarországon is 40.05 % volt a kisbirtok számaránya, de a szántó területnek csak 49.88%-át foglalta el. Legerősebben az Alföldön van képviselve, — elterjedtsége főleg a tanyarendszernek köszönhető, — amennyiben ott a gazdaságok számának 31.3%-a kisüzem, szántó földi aránya pedig 57%. A másik két ország részben kb. egyforma elterjedtségnek örvend, mégpedig a Dunántúlon

25.3%, illetve 50%-ot, az Északi Dombosvidéken pedig 24.2%, illetve 50.5%-ot tesz ki a kisgazdaságok részesedése az összes üzemekre és a szántóterületre vonatkoztatva. A kisgazdaságok átlagos területnagysága ma 15.4 holdra rúg. A magyar földbirtokpolitika legfontosabb feladata az önálló családi parasztgazdaságok számának további szaporítása elsősorban a proletár sorhoz közel álló s már a törpebirtokkai határos kisgazdaságok területének kiegészítése útján.

KÖZÉPBIRTOK

Jelentőségét kevésbé termelési és szociális érdekek, mint inkább társadalompolitikai szempontok indokolják. A középbirtok, mint termelő üzem idegen munkaerő alkalmazására szorul; a birtokos közreműködése legfeljebb az irányítás és üzemvezetés teendőinek ellátására korlátozódik. A középbirtok nem rendelkezik tehát a kisüzem autarchiájával, mert piacra termel és mindent a piacon vásárol, mint a nagy birtok, de már a termelési technikában, a termények értékesítésében és rendszerint tőkeerőben sem képes ezt megközelíteni és ugyanazt az üzemi hatásfokot kifejteni.

Mégis a középbirtok fontos szerepre hivatott, különösen olyan ország birtokrendszerében, ahol a középbirtoknak történelmi tradíciói vannak. Eltekintve attól, hogy sok kiváló gazdát ad az országnak, akik gyakran pionírjai a mezőgazdasági termelés fejlesztésének, a középbirtokos osztályra, mint az agrár társadalom művelt vezetőrétegére, fontos társadalompolitikai feladatok is hárulnak. Nem a régi patriarkális kapcsolatokra gondolunk, mert azoknak gyökerei, sajnos, legtöbb vidéken már régen elhaltak a magyar falu

társadalmának évtizedeken át rosszul gondozott és elparlagiasodott talajában. Pedig a múlt század végén megindult agrármozgalom egyik főterekvése volt, hogy megmentse a középbirtokot és vele együtt a középbirtokost is a nép számára. Az erre irányuló sok igyekezet azonban hiábavalónak bizonyult, egy részt azért, mert ez a probléma idegen volt a liberalizmustól átítatott közvélemény előtt, de másrészt a középbirtokos osztály közönye és tévedései miatt sem vezethetett eredményre. Így a magyar birtokos középosztály néhány évtized alatt teljesen kiesett természetes szerepéből, amely számára a falusi nép vezetését, érdekeinek gondozását és intézményeinek megteremtését jelölte ki.

A történelmi középbirtok ma nagyon vékony réteget alkot. Minden kísérlet meddő volna régi birtokállományának visszaszerzésére. Ahol a középbirtok maradványai még a történelmi családok kezén vannak és az abszентizmus vagy a pártpolitika a néppel való kapcsolat utolsó szálait is el nem tépte, ott társadalmi feladatokat betöltheti, mint ahogy erre elszórtan példát is találhatunk. Az alsóbb rétegekből felemelkedett középbirtokos ritkán pótolja a régit, ahhoz rendszerint túlságosan nagy az önzése és csekély a tekintélye. Mégis egyrészt a szelektálódásnak itt megvan a lehetősége, másrészt egy céltudatos és nem csupán a föld szétosztására, hanem a társadalmi kérdések megoldására is törekvő földbirtokpolitikának módjában lehet új, szociális gondolattól telített és szakképzettségénél fogva is arra hivatott elemeket középbirtokokon meggyökereztetni. Ezek ugyan nem rendelkeznének, legalább kezdetben, a történelmi középbirtokos tekintélyével és függetlenségével, de kellő kiválasztás mellett talán mentesek volnának annak hibáitól is.

Magyarország összes gazdaságainak 0.8%-át ki-

tevő középbirtok az összes terület 22.7%-át foglalja el. Legerősebben az; Északi Dombosvidéken van képviselve, 0.10%-al, illetőleg 22.7% területi részese-déssel. Dunántúlon a leggyengébb a középbirtok elterjedése, mind számbelileg (0.6%), mind területileg (19%), míg az Alföld (0.9, illetve 22%-al) a közép-en áll. (Á 100—1000 holdig terjedő középbirtok átlag-területe 270 kat. hold.) Ez országrészként különböz: legnagyobb a Dunántúl 315 kat. hold, míg az Északi-Fel vidéken 309 kat, hold, legkisebb az Alföldön, ahol 258 kat. holdat tesz ki.

NAGYBIRTOK

A nagybirtok szerepét termelési szempontból és a szociális viszonyokra gyakorolt hatásából kell megítélni.

Sokáig tartotta magát az a felfogás, hogy a nagyüzem magasabbrendű termelési mechanizmus, mely többet és jobbat tud produkálni, mint a kisebb gazdaságtípusok. Ez a nézet a nagyüzem némely kétség-telen előnyére (épületek, munkagépek és igaerő tökéletesebb kihasználására, egyöntetű termények nagybani értékesítésére, nagyobb tőkeerőre stb.) támaszkodott. Az orthodox szocialisták is a Marx-féle iparkoncentrációs elmélet analógiája alapján hasonló érvekkel bizonyították a nagyüzem fensőbbiségét és vonták le ebből azóta többszörösen revidiáit és gyakorlatban is megbukott következtetéseiket a mezőgazdaság fejlődését illetőleg. Ez a feltevés az idők során önmagától is megdőlt, mert minden theóriára rácafozt az élet azzal, hogy a kisgazdaságok száma a nagybirtok rovására szaporodott olyan időkben is, amikor a földbirtokpolitika egyetlen lépést sem tett a birtokarányok erőszakos megváltoztatása felé. Ez a folya-

mat nálunk is végbement, bár lassan és gyakran rendszertelenül, annak ellenére, hogy a nagyüzemek egy része korlátolt forgalmú birtok volt, másik részén pedig olyan tőkeerős kezek gazdálkodtak, melyek mögött nem csupán agrár eredetű vagyon állott. Ez utóbbiaknak lukratív alapokra fektetett, erősen belterjes üzemei természetesen nagymértékben hozzájárultak a nagybirtok kedvezőbb terméseredményeihez is.

A nagybirtok hátránya, ami különben elporlásának is egyik oka, a dekonjunktúrával szemben csekély ellenállóképességében rejlik. Azáltal, hogy 100 százalékig a piacra van utalva az üzemi szükségletek és az emberi munkaerő beszerzése, valamint a terményék értékesítése terén, rabja a konjunkturális viszonyoknak és prosperitása, sőt fennmaradása, is teljesen a jövedelmezőségtől függ. A nagyüzem a jövedelmezőséggel áll vagy bukik. Alkalmazkodóképessége is csekély és, ha csak jelentékeny mobil tőke nem áll mögötte, termelését sem tudja könnyen, a piaci viszonyoknak megfelelően átalakítani, nem is szólva arról, hogy az ilyesmi, különösen, ha gyorsan történik, jelentékeny kockázattal is jár. A nagyüzem nem tud berendezkedni sok munkáskezet foglalkoztató és a munkaerő közvetlen érdekelttségét is igénylő termelési ágak beállítására s így nem képes lépést tartani éppen napjainkban azokkal a világgazdaságban és a fogyasztópiacok igényeiben beállott változásokkal, amelyekről a kisbirtok fejezete alatt már szóoltunk.

A válság óriási erőfeszítésre kényszeríti a nagy üzemet, amiből elkerülhetetlen szociális visszahatások származhatnak. Ha a krízis a pénzpiacra is kiterjed, tehát új termelési ágak beállítása, illetőleg az intenzitás fokozása csak túlnagy kockázattal vagy még így sem lehetséges, akkor nincs más alternatíva, mint a

belterjesség csökkentése, az üzemi kiadások apasztása érdekében. Leghamarabb sor kerül a mezőgazdasági munkabérekre, különösen olyan országokban, ahol az agrár munkásság szervezetlensége miatt ellentállással nem kell számolni. Ez egyrészt munkanélküliségre vezet, másrészt a mezőgazdasági munkásság életszínvonalának hanyatlását idézi elő, amiből súlyos szociális fejlemények származhatnak. Az ilyesmi azzal a veszedelemmel is jár, hogy erősen felfokozza a földnélküli tömegekben a föld után való vágyat, ami azután a nagybirtok ellen politikai agitációra és radikális földbirtokreformok követelésére ad tápot. Különbséget kell tenni a nagybirtokkal kapcsolatos mezőgazdasági szociális kérdés lényegét illetően agrár kiviteli és behozatali államok között. Eltekintve a népesedési problémától, ott ahol a mezőgazdasági termelés vámokkal védhető, könnyebb a nagybirtokrendszer fentartása, mert a védelemben részesülő mezőgazdasági termelés jelentékeny szociális terheket is elbír. Ezzel szemben agrárállamban, mely a világpiac áralakulásának és a fogyasztó országok kénye-kedvének van kiszolgáltatva, az idegen munkaerőt foglalkoztató mezőgazdasági üzemekre a társadalmi biztosítás igen súlyos terhet jelenthet, annál inkább, minél nagyobbak, illetőleg minél több munkást alkalmaznak. Ez a helyzet Magyarországon is, amely ezen a téren különösen nagyon elmaradott. Már pedig az ipari munkásság sokoldalú társadalmi biztosítása és egyébként is védettebb helyzete mellett a mezőgazdasági proletariátus teljes magárahagyottsága nemcsak szociális igazságtalanság, hanem olyan feszültség forrása is, amelyet veszély nélkül sokáig fentartani nem lehet. A nagybirtok tehát előbb-utóbb nem térhet ki ezen terhek viselése alól és kérdés, hogyan fog azokkal megbirkózni.

A nagyüzem fontos közgazdasági funkciójának sokáig a városi lakosság élelmiszerral való ellátását tekintették. Ma már azonban, amikor bebizonyosodott, hogy a piacra kerülő gabonafélék több, mint kétharmadát, nálunk is a kisbirtok állítja elő, nem is szólva a gyümölcs, baromfi, zöldség és más olyan terményről, melyek a kisüzem jellegzetes produktumai, a városok ellátásának biztosítása kizárólag organizációs kérdéssé vált. Ellenben a nagybirtok-rendszerrel szemben közgazdasági szempontból sokkal inkább támasztható az az aggodalom, hogy a munkáskezek csökkentésére és a munkabérek leszállítására irányuló törekvése széles néprétegek életszínvonalát szállítja alá, ami szükségképpen a fogyasztás depressziójára s ezzel kapcsolatban az ipar és kereskedelem pangására vezethet. Erre nézve gyakorlati példaként nem kell külföldre menni vagy a távoli múltba kalandozni.

Nyilvánvaló, hogy ezek a hátrányok annál nagyobb mértékben jelentkeznek, minél erősebben van a nagyüzem valamely ország birtokrendszerében képviselve, illetőleg minél nyomasztóbb annak túlsúlya, — helyi megoszlásban is — a többi birtokkategóriára. Hazánkban az 1000 kat. holdon felüli kiterjedésű gazdaságok arányszáma 0.1%. Ezek az ország területének 23.7%-át, a szántó földterületnek azonban csak 14.8% -át foglalják el, mert a nagyüzemek területének csak 36%-a szántó, (Figyelembeveendő, hogy ezek nem birtok-, hanem gazdaságstatisztikai adatok, vagyis nem egyesek tulajdonában lévő (ösZ-szes) földbirtokra, hanem községenként összeírt üzemekre vonatkoznak. Így tehát azok a birtoktestek, melyek egy községen belül 1000 holdnál kisebbek, természetesen nem tekintetnek nagyüzemnek, bár sok közülük olyan egyének tulajdona, akiknek a földbir-

toka meghaladja az 1000 holdat. Az egyes nagybirtokosoknak egy-egy vármegyén belül eső birtokait összesítve véve figyelembe, a nagybirtok országos aránya 30.3 %-ot tesz ki, ami már jobban megközelíti a valóságot.) Feltűnő, hogy a nagybirtok kategóriájában az 5000 kat. holdon felüli latifundiumok területe 29%-ot tesz ki és átlagos területük 9700 kat. holdra rúg. A 10.000 holdon felüli mammut-birtokok átlagos területe pedig 24.100 kat. hold. A szélsőségek itt már nagyon nyomasztóak; 82 birtokos rendelkezik 10—50.000 kat. hold, 12 birtokos 50—100.000 kat. hold és 1 birtokos 20.000 kat. hold területtel. A nagybirtok elhelyeződése vidékenként nagyon különböző, ami az aránytalanságokat még kirívóbbá teszi. Legerősebben a Dunántúlon van képviselve, ahol a nagy üzemek a terület 28.3%-át foglalják el, míg az Alföldön 19.7, az Északi“Dombosvidéken pedig 23.9 százalékot tesznek ki. Egyes törvényhatóságok különösen kitűnnek a nagybirtok erős részesedésével. Így Fejérvármegyében az 1925-i adatok szerint a nagybirtok aránya 48.8, Somogyban 43, Komáromban, Esztergomban 40.2, Veszprémben 38.2, Sopronban 30.1 százalékkal, míg az Alföldön Hajdumegye 37.9, Csongrád 33.7, Bihar 29.9, Szabolcs és Ung 29%-al, az Északi Felvidéken pedig Zemplénmegye 35.8%-al excellált. A földbirtokreform ugyan némileg szelídített ezeken az arányokon, a nagybirtok nyomasztó túlsúlyát azonban nem tudta enyhíteni.

Ezen a helyen kell megemlékeznünk a nagybirtoknak arról a különleges típusáról, amelyik saját területére kiterjedőleg közigazgatási autonómiát gyakorol. Ezek alkotják az úgynevezett eszmei községeket, amelyekről nem lehet elvitatni a feudális színezetet. Ezek a községek már fenállottak, mielőtt ott a falusi településnek csak a kezdetei is mutatkoztak volna, sőt

legtöbbször máig sem települt falu (Kisszállás, Előszállás stb.), hanem csupán az uradalmi major, illetve annak részei alkotják a lakott helyeket és az uradalom alkalmazottai teszik ki a község lakosságát. Természetes, hogy az eszmei községekben minden az uradalom érdekeihez igazodik, amelyek pedig nem mindig esnek egyvonalba a lakosság közszükségletei által támasztott igényekkel. Ezek az anachronisztikus alakulatok pusztán fenállásuknál fogva sérelmesek a szomszédos túlnyomólag kicsiny határu és sűrű népességű községekre, amelyek közigazgatási fenhatósága alól annak idején éppen azért vonták ki magukat, hogy ne kelljen osztozniok a népesebb és fejlődő közösségek magasabb közterheiben. Az eszmei községek fennmaradása igazságtalan és kiváltságos állapot és nem egyéb, mint az autonómia által nyújtott előnyök felhasználása a közre sérelmes önérték előmozdítása céljából.

A KORLÁTOLT FORGALMÚ FÖLDBIRTOK

Jelentőségét birtokpolitikai szempontból egyrészt az elidegenítésre vonatkozó korlátozások, másrészt kiterjedésük, illetve eloszlásuk adja meg. Ebbe a kategóriába nagyon különböző birtokcsoportok tartoznak, melyeket nem lehet azonos elbírálás alá vonni. Az 50 holdon felüli korlátolt forgalmú birtokok száma 1931 végén 5.539 volt, területe pedig 3,793.104 kat. holdat tett ki. Ebből az 5—100 holdig terjedő kategóriára (1638 darabban) 117.623 kat. hold (3.1%) esett. A 100-1000 kat. holdig terjedő 3471 korlátolt forgalmú középbirtok területe 973.865 kat. holdra rúgott, ami ezen csoport 25.7%-ának felelt meg; a 430 korlátolt forgalmú nagybirtok területe pedig 2.701.616 kat. holdat — 71.2%-ot — tett ki, ami azt jelenti, hogy

a nagybirtok összes területének több mint fele (55%) tartozik ebbe a csoportba. Amíg a korlátolt forgalmú középbirtok átlagos területe a 300 holdat sem érte el, addig a nagybirtoké meghaladta a 6000 holdat (6280 kat. hold). A földbirtokreform végrehajtása alig érintette a korlátolt forgalmú birtokok állományát, mert ezek nagyrésze különleges jogi helyzeténél és sajátos rendeltetésénél fogva kíméletben részesült.

A legtöbbet kifogásolt korlátolt forgalmú birtokcsoport: a *hitbizomány*. A köztudatban úgy él, mint a régi feuális idők maradványa, pedig pl. Magyarországon a hitbizományok közel kétharmada 1870. után, tehát a gazdasági és politikai liberalizmus fénykorában kapta alapító levelét. Nyilvánvaló tehát, hogy rendeltetése nem csupán a feudalizmus fentartását célozta, hanem a történelmi földbirtok egy részét akarta konzerválni oly időkben, amikor a régi intézmények lerombolása politikai divat volt. Amit kifogásolni lehet, az, hogy a hitbizományok alapításával a földbirtokos osztálynak éppen csak a legfelső — védelemre legkevésbé szorult — csoportja jutott kiváltságos helyzetbe, míg a széles nemzetfentartó néprétegek, köztük a történelmi középosztály is, szabad prédái lettek a földbirtok korlátlan mobilizációjának. A hitbizományi rendszer mai formájában kétségtelenül túlélte magát és reformra szorul. Nem hozható fel mellette egyetlen érv sem, amely fentartását indokolná. A földbirtokos arisztokrácia fényének és hatalmának megőrzése ma már anakronizmus és nem lehet jogcím a földbirtok demokratizálódásának megakasztására.

A magyar hitbizományi rendszernek óriási hibái vannak. Először is kevés kézben hatalmas területeket lekötve, tehát fokozott mértékben jelentkeznek a hitbizománnyal kapcsolatban mindazok a káros ha-

tások, amelyekről a nagybirtoknál fentebb szólótunk. Csonkamagyarország területén ez idő szerint 60 hitbizomány áll fenn, melyek területe 821.361 kat. holdat tesz; ki. Egy hitbizomány átlagos területe tehát körülbelül 13.700 kat. hold, ami több mint kétszerese az osztrák és közel hétszerese a volt porosz hitbizományok területének. Mindössze három hitbizomány területe kisebb 1000 kat. holdnál; 1000—5000 kat. hold közé esik tizenöt hitbizomány, tizenkilencnek a területe 5—10.000 hold között változik, tizennyolc 10—50.000 holdig terjed, kettő 50.000 holdon felüli, egy pedig 20.000 kat. hold területtel rendelkezik. A szántóföld aránya jobb a nagy birtok országos szántóföld-arányánál, amennyiben 40.8%-ot tesz ki.

Hitbizományi rendszerünk másik nagy hibája az egészségtelen eloszlás. Egyes vidékeken a kultúr területek nagyrészt lefoglalja és elviselhetetlen túlsúllyal nyom el minden terjeszkedési törekvést a kisebb egzisztenciák előtt. A legnagyobb kiterjedésű hitbizományok az ország dunántúli részén fordulnak elő.

Sérelmes az örökös társakra a hitbizomány intézményével kapcsolatos osztatlan öröklést is. A megterhelés korlátozása miatt gyakori tőkehiány pedig egyrészt az üzem fejlesztésének és modernizálásának áll útjában, másrészt gyakran arra kényszeríti a hitbizomány élvezőjét, hogy tőkeerős nagybérlőknek adja ki birtokát, ami szociális szempontból kétségtelenül a legkifogásolhatóbb megoldás. Tényleg a magyar hitbizományok 40 százaléka, szántóföld területének pedig kétharmada bérlők, túlnyomórészt nagybérlők kezében van.

Amióta csak fennállnak a hitbizományok, nagyon sok szó esett azok reformjáról. Sokan az egész

intézmény teljes megszüntetését követelik, mások csupán hibáinak kiküszöbölését tartják szükségesnek. Ilyen, a múltban sokat vitatott javaslat volt a háború előtt Beksics Gusztáv, aki birtokpolitikai és népese-dési szempontból a síkvidéki hitbizományok felszabadítását, illetőleg azoknak perifériális erdőbirtokokra való kicserélését sürgette. Az intézmény reformjának ma inkább az érdekelt birtokosok szempontjából van jelentősége. Egyébként csupán arra van szükség, hogy a hitbizományilag lekötött területek is minden korlátozás nélkül álljanak a földbirtokpolitika rendelkezésére.

A korlátolt forgalmú birtokok másik tekintélyes csoportját az *egyházi* birtokok alkotják. Ezek nagy része, amelyik a katolikus státus tulajdonában van, szintén történelmi eredetű és részben honvédelmi, részben kulturális célokat szolgáló királyi donációkból származik. Ma ezeknek a birtokoknak csupán kultúralis rendeltetésük lehet.

A 100 holdon felüli egyházi földbirtok 329 kézben 889.867 kat. hold területet foglal el. (1925. évi adatok). Ebből a középbirtokok csoportjába 61.500 kat. hold esik, amely 274 birtokos között oszlik meg. A földbirtokreform ezek területét 12 esetben összesen 5.806 kat. holddal növelte. Ebbe a csoportba tartoznak a protestáns egyház birtokai is. Az 1.000 holdon felüli birtokok a katolikus státus tulajdonát alkotják, mely 55 kézben oszlik meg és átlagos területe 15.000 kat. holdat tesz ki. Csak az egyházi birtokok között vannak még a hitbizományok területéhez hasonló latifundiumok; pl. 5—10.000 hold kiterjedésű birtok van tizenkettő, 10—50.000 hold közötti területtel húsz és 50.000 holdat meghaladó területtel három egyházi birtok rendelkezik.

Az egyházi földvagyon ellen is sok támadást in-

téztek, követelvénn annak szekularizációját. Figyelembe kell venni, hogy a katolikus egyház ezen birtokok jövedelméből igen értékes és nem nélkülözhető kultur-intézményeket tart fenn. Egészen más kérdés azonban, hogy az egyházi földek hasznosításának jelenlegi módja megfelel-e a kívánalmaknak. A termelés szempontjából súlyos kifogások merülhetnek fel. Az a tény, hogy a főpapi javak sűrűn cserélnek gazdát és a javadalmasok gyakran az észszerű gazdálkodás elveivel össze nem egyeztethető módon, szakismeret és tőkeerő hiányában rövid idő alatt minél nagyobb jövedelem kigazdálkodására törekednek, súlyos hibák forrása lehet. Valóban az egyházi birtokokon folytatott gazdálkodás nagyon sok kívánni valót hagy fenn. A fenti okból ezek a birtokok is gyakran bérletileg hasznosíttatnak és pedig — a ritka kivételeket le számítva — nagybérlők kezén. 1925-ben az egyházi birtokok 24%-a, a szántó föld 42%-a volt bérbeadva. Ha nem is követjük a radikálisokat az egyházi birtokok elkobzásának követelésében, mindenesetre a legkevesebb, amit a szociális és a közgazdasági érdekek is sürgetnek: szakítani kell ezen javak hasznosításának mai rendszerével és lehetővé kell tenni, hogy ezek a birtokok az egyház anyagi sérelme nélkül, földbif tokpolitikai célokot szolgáljanak. Az ilyenféle megoldásnak — belátva a jelenlegi helyzet tarthatatlanságát — már egyházi körökben is vannak hívei és különösen a katolikus ifjúságnak haladott szellemű és szociálisabban gondolkodó része, — éppen az egyház érdekében, — követel reformokat.

Közművelődési és kulturális célt szolgálnak *a valóság- és tanulmány alap*, valamint az *iskolai* és egyéb *alapítványi birtokok* is. Ezek területe 180.975 kat. holdat tesz ki, ennek majdnem a felerésze (48%) bérbe van adva. Ennek a ténynek figyelembe vételével

vel *ezekre nézve* is nagyjából ugyanazokat a megjegyzéseket tehetjük, amelyeket fentebb *az* egyházi birtokokról mondtunk.

A *kincstári birtokok* területe 238.247 kat. holdat tesz ki (1930. évi adat), amelynek alig 30%-a szántóföld s valamivel több mint fele erdő. Még a múlt század végén is a magyar kincstár, különösen az ország elszakított déli részein, hatalmas földbirtokok felett rendelkezett. A kiegyezés utáni birtokpolitika ezeken végezte vérszegény kísérleteit. A csonkaország határain belül maradt állami birtokok csekély szántóterületének egy részén mintaszerű mezőgazdasági termelés folyik, ezek fentartása tehát kívánatos éppen a mezőgazdasági termelés érdekében. A másik részét azonban akadály nélkül lehetne birtokpolitikai célokra felhasználni.

Különleges elbírálás alá esik a *közbirtokosságot* földbirtoka is, mely 767.913 kat. hold területet foglal el. Ebben már bennfoglaltatik a földbirtokreform során 924 esetben közlegelők céljára kihatított 87.986 kat. hold is, mely közbirtokossági jellegű legelőtersulatok birtokába jutott. Ezek csak üzemgazdaságilag közép- és nagybirtokok, voltaképpen kisemberek érdekkörébe tartozó és állattenyésztési érdekből közös használatban tartott túlnyomórészt legelőterületek. Az állattenyésztés fejlesztése ezen területek további szaporítását követeli.

Hatalmas területet foglalnak el a *községi* (városi) *földbirtokok is*: 971 közsület birtokában 691.640 kat. hold ingatlan volt 1925-ben. (Az 1931. évi Statisztikai Évkönyv már 713.989 kat. holdat mutat ki.) Némely nagy alföldi város latifundiummal felérő földbirtokkal rendelkezik: pl. Szeged 69.404, Debrecen 94:242, Kecskemét 51.353, Nagykovács 11.381 kat. hold földet vall magáénak. Amennyiben ezek

közlegelők, erdők vagy terméketlen területek, mint ahogy nagyrészen tényleg ilyenek, a közületi kezelés ellen kifogás kevésbé emelhető. Más megítélés alá esik azonban ezen földek 24%-a, mely szántóföldi művelés alatt áll. A nagyobb birtokos közösségek jól felfogott közületi érdekből már évtizedekkel ezelőtt túlnyomólag kisbérelőkkel telepítették be korábban legelőnek használt földjeiket, amelyeken így virágzó mezőgazdasági kultúra hajtott ki. Némelyik város (Kecskemét) különleges birtokpolitikai rendszert dolgozott ki és hajtott végre, nagyobb birtokokat vásárolt össze, azokat kisemberek között kedvező feltételek mellett szétparcellázta s ezzel új tömörüléseknek vetette meg az alapját (LakYTELEK, Pusztamonostor). Mégis az utóbbi években a bérbeadó közületek ellen sok jogos kifogás merült fel, különösen az árverésen való bérbeadás rendszere miatt, mely a földre éhes kisembereket elviselhetetlen kötelezettségek vállalására készítette. Hiba volt az is, hogy a bérbeadó városok rendszerint nem mentek tovább az elviselhetetlenül felcsigázott haszonbérek nem ritkán kíméletlen behajtásánál és elmulasztották kisbérelőik ezreit a helyesebb gazdálkodásra nevelni és a közös értékesítésre szervezni, jóllehet ez a rendelkezésükre álló közegek, valamint a helyi fogyasztópiacok felhasználásával különösebb áldozat nélkül történhetett volna. Az utóbbi évek tanulságai mintha az 1895. évi gazdakongresszuson elfogadott és azóta többször megismételt követelés helyességét igazolnák, t. i. hogy leghelyesebb volna a községi, illetve a városi földeknek legalább is mezőgazdasági művelés alatt álló területét a közületek megfelelő kárpótlásával, földbirtokpolitikai célokra igénybe venni.

A részvénytársasági birtok forgalmának korlátozottsága kevésbé a jogi megkötöttségben, mint in-

kább a szilárd birtoklás tényében gyökerezik. A konjunktúra az éltető eleme ezeknek az üzemeknek, ezért főleg a mezőgazdasági termelésre kedvező időben (háború alatt) terjeszkednek, amikor a föld jelentékeny vállalkozói nyereséget és a beruházott tőke bőséges kamatozást ígér. Ennél a birtoktípusnál leglazább a kapcsolat a föld és a „gazda“ között, mert a szilárd birtoklás csak addig tart, ameddig a konjunktúra, vagyis amíg a gazdálkodás jó üzletnek bizonyul. Nyilvánvaló, hogy a földnek ez az elkapitalizálása a föld és az ember — fentiekben érintett — természetes viszonyát támadja meg és éket ver a föld és megművelőjének találkozása közé. A részvény társasági birtokok tehát, amelyek területe ma 152.106 kat. holdat foglal el, minden aggodalom nélkül használhatók fel földbirtokpolitikai célokra.

A KORLÁTOLT FORGALMÚ BIRTOKOK kétségtelenül hatalmas területeket tartanak lekötve és ezáltal, hogy jelentékeny részben nagybérletek útján hasznosíttatnak, a kisemberek terjeszkedését még hátrányosabban befolyásolják. Bizonyos az is, hogy aránytalan eloszlásukkal népesedési viszonyainkra is káros hatást gyakorolnak és az ország számos vidékén, évtizedek folyamán, tarthatatlan szociális állapotokat teremtettek. Rá kell azonban mutatni a korlátolt forgalmú birtokokat ért támadásokkal kapcsolatban arra, hogy általában kevés értelme van a földnélküli tömegek szempontjából a megkülönböztetésnek szabad és korlátolt forgalmú birtok között, oly időkből, mikor a földbirtokpolitika szünetel. Enélkül ugyanis a földbirtok forgalmának szabadsága — tapasztalásból tudjuk — csak a tőkeerős elemek érdeke, olyanoké, akiket vagy a konjunktúra, vagy a hiúság vonz a föld felé. Koldus-szegény földműves osztályra nézve kö-

zömbös, hogy a nagybirtok forgalma korlátolt-e vagy korlátlan-e, abból úgy sem tud egy négyszögölet sem megvásárolni. Ha pedig tudna, — mint jobb időkben, — nem bírja a versenyt a nagyobb, nem agráreredetű tőkeerővel és belebukik a magas földárakba. Nem sokat nyer tehát a magyar földműves a korlátolt forgalmu birtokok szabaddá tételével, ha azok aztán olyan szabadforgalmú nagybirtokokká válnak, amelyeket bármilyen jogi megkötöttségnél szilárdabb, tőkeerős kéz tart megszállva, mint ahogy szabadforgalmu nagybirtokaink jelentékeny részénél tényleg ez a helyzet. A szociális, nemzeti és termelési szempontokat egyaránt mérlegelő és azokat összhangba hozó földbirtokpolitikának pedig módjában lehet olyan megoldást választani, mely csak a közérdeket nézi és azon túl nem lesz tekintettel a birtok jellegére.

FÖLDBÉRLET

Magyarországon a bérleti rendszernek aránylag kisebb az elterjedtsége, mint pl. Franciaországban, Angliában vagy Belgiumban, jelentőségét azonban nem lehet lebecsülni, mert országunknak mégis jelentékeny és igen értékes kultúr-területein folyik bérleti gazdálkodás. Újabb adatok hiányában itt is csak az 1925. évi összeírásra támaszkodhatunk. Eszerint a közép- és nagybirtokon alakult haszonbérleti gazdaságok az ország területének 12.7%-át foglalták el. Természetesen javarészüket mezőgazdasági művelés alatt álló terület, mégpedig főleg szántóföld, mely a bérbeadott birtokok 67.2%-át tette ki, ami az egész ország szántóterületének 14.2%-ával volt egyenlő. A bérletek legerősebb elterjedtségre a Dunántúlon tettek szert, ahol az összes terület 15%-án létesültek és területileg is a legértékesebbek (69.1 %-a szántóföld); leg-

gyengébben az Északi Dombosvidéken vannak képviselve (10.5%), míg az Alföld 14.3%-al a középső helyet foglalja el. A fentebb előadottakból már kitűnt, hogy a bérleti gazdálkodás különösen a kötött forgalmú birtokokon kedvelt. Amíg ez utóbbiak az ország területének 23%-át foglalják el, addig a haszonbérletek 47%-a ezeken a birtokokon alakult. Még szembetűnőbb a különbség, ha megállapítjuk, hogy míg a szabad forgalmú közép- és nagybirtok bérebe adott területe csak 13.7%-ot tesz ki, addig ugyanez a korlátolt forgalmú földbirtoknál 26.3%-ra rúg.

A haszonbérlet gazdasági és szociális jelentősége egészen más a kis-, közép- és nagyüzemek esetében.

A magyar földműves erősen individualista hajhmainál fogva kevésbé kedveli a haszonbérletet, mint a földtulajdont. Ez a megállapítás azonban csak nagy általánosságban tehető, mert elég sok a kivétel is. Az alföldi városok birtokain alapított kisbérleteken pl. nemzedékeken át ugyanazon családok gazdálkodnak. Annyi kétségtelen, hogy a magyar földműves sokkal többre becsüli a tulajdont, az „örököt“ a bérletnél, amelybe inkább — átmenetileg — akkor megy bele, fia a földszerzés lehetősége híjján gazdasági üzemét bővíteni akarja. Földművelő népünknek ebből a jellemvonásából következik, hogy ha némi tőkét gyűjtött, azt elsősorban nem meglévő gazdaságának fejlesztésére és gazdálkodásának megjavítására fordítja, hanem földet vásárol, még ha ezzel súlyos, néha anyagi romlását okozó, terheket kell is magára vennie.

A nagyobb birtokosok nem szívesen adják oda földjeiket kisbérlőknek. Ennek oka a bizalom hiánya, egyrészt a szerződési kötelezettségek betartását illetőleg, másrészt kényelmi szempont, idegenkedés a kisbérlőkkel való vesződségtől. Ennek ellenére vannak nagybirtokosok, akiknek földjein évtizedek óta gaz-

dálkodnak kisbérlők, akik szerződési kötelezettségeik pontos teljesítésével teljesen kiérdemelték a bérbeadó bizalmát. A kisbérlőkkel szemben való idegenkedésre vall, hogy a közép- és nagybirtok területéből 464.884 kat. holdon gazdálkodnak csak kisbérlők, ami az ösZ-szes — 2,056.024 kat. hold — bérbeadott terület 22.5%-ának felel meg.

A kisbériéinek fontos szociális rendeltetése, hogy az első lépést jelenti az önállósulás felé. Népünknek túlzott tulajdon szeretete azonban gyakran megakadályozza a kisbériéiben rejlő szociális előnyök kihasználását és olyan esetekben is földvételeire csábít, amikor a józan ész bérleti gazdálkodást parancsolna. Másrészt természetesen a bérbeadók elzárkózása is akadály a kisbérletek kívánatos nagyobb arányú elterjedésének. Az utóbbi években — a földszerzés nehézségei miatt — fokozott kereslet nyilvánult meg a kisbérletek után olyan vidéken is, ahol azelőtt idegenkedtek tőle. Ennek ellenére a megüresedő nagyobb bérletek túlnyomórésztben továbbra is egy komplexumban kerülnek kiadásra.

A bérleti idő szempontjából rövid és hosszúlejáratú bérleteket különböztetünk meg. A gyakorlatban bebizonyosodott, hogy a bérbeadónak és bérlőnek egyaránt előnyösebb a hosszabb időre kötött bérleti szerződés, mert nagyobb állandóságával jobban megfelel a mezőgazdasági termelés követelményeinek, lehetővé teszi a jó és rossz esztendőök kiegyenlítődését és a kisbérlők számára némi tőke gyűjtését. Itt említjük meg az *örök bérletet*, mely az osztott tulajdon (a tulajdonjog és a használati jog kettéválasztása) elvét valósítja meg. Angliában nagy elterjedtségnek örvend, nálunk azonban nem tudott és merevségénél fogva valószínűleg a jövőben sem tud meggyökerezni.

A szolgáltatást illetőleg készpénz- és termény bérletek lehetségesek. A mezőgazdaságra válságos időkben, amikor a készpénz nehezen szerezhető meg, a terményben való szolgáltatás előnyösebb a bérlőre, de talán a tulajdonosra is, aki, ha a terményárak csökkenésének kockázatában osztozik is, azzal, hogy a bérlőt is boldogulni hagyja, végeredményben saját érdekét is szolgálja. Ma már Magyarországon a haszonbérek túlnyomó részét terményben állapítják meg.

Különös figyelmet érdemel ezeken kívül a részesbérlet, amelynél a szolgáltatás a nyers hozam meghatározott hányadában történik. Ennek a rendszernek két alakja ismeretes. Az egyik olyan kisemberekre nézve bír fontossággal, akik megfelelő élő és holt felszereléssel nem rendelkeznek és csupán a kézi munkacserőt tudják szolgáltatni, míg a fogatos munkát a bérbeadó végzi. A részesbérletnek ez a formája hazai viszonyaink között szorosabb szolgálati viszonyt tételez fel a bérbeadó és a bérlő között, akit, mint bér munkást a gazdasággal szemben (aratási) szerződés kötelez bizonyos munkák elvégzésére. Ebből látható, hogy a bérletnek ebben a legkezdetlegesebb alakjában a haszonbérletnek és a személyes szolgálati viszonynak elemei összefolynak, a bérlőnek vállalkozói minősége egészen háttérbe szorul és a részesbérlet (feles föld) voltaképpen egyik alkotó elemévé válik a munkaszerződésnek. Szociális jelentősége igen nagy, különösen kedvezőtlen kereseti viszonyok között, mert pótolja a bérmunka hiányát és felszerelés nélkül is részesíti a munkást a termelés hasznában éppen úgy, mintha vállalkozó-bérlő lenne. Ebben a tekintetben felette áll a törpe földtulajdonnak vagy bérletnek is, melyek már némi felszerelést igényelnek. Tényleg a mi kedvezőtlen hazai viszonyaink között munkásnépünk többre becsüli a harmados tengeri, vagy ne

gyedes burgonyaföldeket, mint az O. F. B. parcellákban juttatott kétes *jövőű* tulajdont vagy akár a törpebérletet, amelyek kellő művelés és trágyázás hiányában felét, sőt harmadát sem érik el a részes földek hozamának. Nagyon kívánatos volna, ha a nagyobb birtokosok a csökkenő bérek és fogyó munkaalkalmak kedvezőtlen szociális hatását részes bérletek juttatásával igyekeznének ellensúlyozni az eddiginél kiterjedtebb mértékben, ahelyett hogy szűkítenék a részes földek területét. Ez különösebb áldozatot nem jelentene és bizonyos szociális megnyugvást idézne elő.

Kisebb birtoktestek bérbeadásánál eléggé kedvelt a részesbérlet másik alakja is, amelynél a bérlő vagy megfelelő élő és holt felszereléssel rendelkezik vagy ezt is bérbe veszi a föld tulajdonosától, kellő ellenszolgáltatásért. Ez ugyan rendszerint drágább, mint a fix-termény vagy pénzhaszonbér, de megosztja a kockázatot, mégpedig egyenlő mértékben, a bérlő és a bérbeadó között.

A kisbérleteknél sokkal jelentékenyebb területek felett rendelkeznek a közép-, de különösen a nagy bérletek. 1982 középbérlő 630.966 kat. holdon gazdálkodott, míg 391 nagybérlő kezén 960.374 kat. hold terület volt 192 5-ben. A közép- és még inkább a nagybérletre, mint üzleti vállalkozásra fokozott mértékben érvényesek azok a megállapodások, melyeket fentebb az egyes birtokkategóriákkal kapcsolatban tettünk. A kapitalista elv itt még nagyobb mértékben kell, hogy érvényesüljön, mert a bérlő-vállalkozónak az összes rezsín kívül a haszonbért is ki kell gazdálkodnia, emellett befektetett tőkéjének minél nagyobb kamatozására törekszenek. A mezőgazdaság dekonjunktúrája tehát a nagybérlőt még érzékenyebben érinti és hamarabb idéz elő nála megrázkódtatást. Ennek elkerülésére kénytelen a legmerevebben alkalmazni

az üzleti elveket, amelyek pedig nem mindig egyeithetők össze a mezőgazdálkodás természetével. Nem véletlen az, hogy oly vidéken, ahol nagybérlők gazdálkodnak, legrosszabb a mezőgazdasági proletariátus helyzete. Bár nálunk ismeretlen volt azelőtt is a bérlő-vállalkozónak az a neme, mely a bérbbe vett földek üzletszerű albérletbe-adásán nyereszkeskedett (mint egykor Romániában és részben még ma is Franciaországban), mégsem lehet szerencsés állapotnak tartani, hogy egészségtelen agrár-szociális viszonyaink között a közép- és nagybirtok bérbbe adott területének % része közép-, illetve nagybérlők kezén van, még ha feltesszük is, hogy ezeken a bérleti üzemeken az átlagnál talán belterjesebb (néha azonban zsaroló) gazdálkodás folyik. Megfontolandó, hogy addig is, amíg ezek a földek kisemberek kezére nem kerültek, nem volna-e célszerű a nagybérlet után élvezett jövedelmet megadóztatni s az így befolyt összeget birtokpolitikai célokra fordítani.

A bérletek kérdése hazánkban tehát sürgős reformra szorul. A földbirtokpolitikára hárul az a feladat, hogy elsősorban azokat a területeket tegye a kisemberek számára hozzáférhetővé, amelyek hosszabb óta nagybérleti kezelés alatt állanak. A bérlők jogviszonyait is főleg ebből a szempontból kell szabályozni. Fontos azoknak az akadályoknak az elhárítása, amelyek ma egyrészt a nagyobb birtokok bérbbeadói, másrészt a földet kereső kisember számára megnehezítik azt, hogy egymással bérleti viszonyba lépjenek. A tapasztalás szerint, nagyon célszerű intézménynek bizonyult a földbérő szövetkezet, mint közbeeső tényező, mely az egyéni üzem fentartása mellett a kollektív bérbbevitel előnyeit biztosítja a kisbérő számára ha megfelelő garanciát tud nyújtani a bérbbeadónak is. Ilyen esetekben, pl. közületi, alapítványi birtokok

hasznosításánál egyenesen kötelezővé kellene tenni a szövetkezeti formát az antiszociális árverési rendszer helyett. A földbirtokpolitika hatalmas támaszt nyerne a különböző viszonyokhoz is könnyen alkalmazkodó földbérlő-szövetkezeti mozgalomban, mely megfelelő szabályozás és kiépítés esetén a földbirtok demokratizálásának egyik leghatásosabb tényezője lehetne. Ma körülbelül 50.000 kat. holdon működnek földbérlőszövetkezetek, a mozgalom azonban szervezeti hibák miatt, továbbá a szükséges anyagi eszközök és alkalmas birtokpolitika hiányában stagnál és csupán a fennálló szövetkezeti bérletek adminisztrálására szorítkozik.

MAGYARORSZÁG FÖLDBIRTOKPOLITIKÁJA

A magyar állam földbirtokpolitikáját illetőleg 1867-től kezdve négy korszakot különböztethetünk meg.

A kiegyezés után jó ideig birtokpolitikáról alig beszélhetünk. Az 1873. évi XXIII. t. c. a négy venes években főleg Arad-, Csanád- és Torontál-vármegyék területén fekvő nagy kiterjedésű kincstári birtokokon telepített dohánykertész-telepes községek Jogviszonyainak, illetve az addig bérleti telepítvények megváltásának kérdését szabályozta. A törvény rendelkezéseinek késedelmes végrehajtása és egyoldalú fiskális szempontból történt alkalmazása annyira összezombonyolította a telepítvények ügyét és akkora elégedetlenséget keltett, hogy évtizedeken keresztül Ízgalomban tartotta három vármegye lakosságát, sőt a végleges pénzügyi rendezés még a világháború végéig sem fejeződött be.

Nagy esemény volt a nyolcvanas években a Bukovinában élő csángó magyarok hazatelepítése, amelyet

az egész országra kiterjedő hazafias mozgalom előzött meg. Mintegy ezer családot telepített az állam a határőrvidékhez tartozó alduvai öblözetek vízjárta területeire, míg később, többszöri kísérletezés után, különböző alföldi törvényhatóságok területén jelölt ki számukra végleges otthont. A csángó telepítés típusa volt az előkészítetlen, ötletszerű telepítésnek, amely éppen ezért aránytalan áldozatba került.

Ebben a korszakban a pénzügyminisztérium a három csángótelepen kívül még 19 új telepet (részben községeket) létesített a délvidéki kincstári birtokon. Ezek lebonyolítása méltó hasonmása volt a csángó telepítésnek. A telepítés körülményeiből megállapítható, hogy sem birtokpolitikai, sem népesedési iragy szociális szempontok nem játszottak itt szerepet, hanem kizárólag az állam pénzügyi érdeke volt az irányadó, mely az eddig csekély hasznot hajtó kincstári ingatlanoknak minél kedvezőbb áron való értékesítését parancsolta. Ezek a telepek később Darányi Ignác minisztersége alatt sok gondot okoztak még a földművelésügyi kormánynak.

Az intézményes birtokpolitika Magyarországon az 1894. évi V. t. cel kezdődik. A törvény megalkotására kevésbé az országnak akkoriban már erősen romló közállapotai, a hibás népességi és birtokmegoszlás okozta agrár-szociális mozgalmak hatottak, mint inkább a nemzeti irányú porosz állami telepítések példája lebegett a törvényhozó szemei előtt. Ez a törvény 1867 óta mindenesetre az első komolyabb perlet volt Magyarországon a telepítésre, csak az a kár, hogy mindvégig szűk keretek közé szorított akció maradt. A törvény alapján Kolozs, Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Tordaaranyos, Kisküküllő, Nagy Küküllő, Krassószörény és Temes vármegyékben 15 állami telepítés történt (magántelepítés egy sem),

ezek között mindössze két önálló község alakult, míg a többi telep hozzátelepítés alakjában létesült. Ezen telepítéseknel szerzett tapasztalatok figyelembevételével akarta Darányi Ignác sokkal szélesebb alapokon tevébfejlesztetni a telepítési akciót és két ízben is (1903 és 1909-ben) nagyszabású javaslatot dolgozott ki, amelyek a telepítéseken túlmenően tervszerű és organikus birtokpolitika megindítására lettek volna alkalmasak. Darányi terveit akkoriban nem értették meg s a politikai viszonyok szerencsétlen alakulása miatt még a parlamenti tárgyalásig sem juthattak el. Az 1894. évi törvény alapján végzett telepítések 1908-ban megszűntek és azóta nem is került azokra sor. 1867 óta mintegy 80.000 kat. holdra tehető tehát az a terület, melyet az állam birtokpolitikai célokra (túlnyomó részben telepítésekre) felhasznált.

A magyar birtokpolitika harmadik időszaka az 1911. évi XV. törvénycikkkel kezdődik, amely megalakotta a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségét (Altruista bankot), hogy mégis legyen egy intézmény a Darányi-féle javaslatok eltemetése után is a birtokpolitikai törekvések reprezentálására. Az intézet parcellázási-üzleten kívül főleg rendes bankszerű tevékenységet fejtett ki a többi altruista pénzintézethez hasonlóan. A háború alatt kialakult hatalmas birtokforgalomra az állam semmiféle befolyást nem gyakorolt s így a háború gazdagjai, mint új birtokszerzők, maradéktalanul kihasználhatták a föld mobilizációjában jelentkező konjunkturát. Csak a háború vége felé, amikor a közhangulat mind türelmetlenebbül sürgette széles néprétegek földhözjuttatását és a föld szabad forgalmával üzött, nemzeti szempontból is káros manipulációk megszüntetését, kezdtek a kormányok földbirtokpolitikai tervekkel foglalkozni. Az események azonban elébe vágta a különben is elké-

sett törekvéseknek és a forradalmi Károlyi-kormány nagy sietve a Busa Barna-féle néptörvényben kodifikálta a maga radikális birtokpolitikai programját, melyet azonban a kommunizmus kitörése miatt már nem lehetett végrehajtani.

A földosztás vágyától eltelt agrár-tömegek várakozásának kielégítésére és a túlfűtött közhangulat lecsillapítására szolgált az 1920. évi, XXXVI. törvény cikkben alkotott földbirtokreform, mely a magyar birtokpolitika negyedik korszakát nyitotta meg. A törvénnyel ezúttal nem foglalkozunk (lásd erről bővebben Czettler Jenőnek a Kincsestár 66. kötetében „Agrárpolitika“ címen megjelent munkáját), hanem csupán végleges eredményeit ismertetjük.

Igénybevetetett összesen 941.535 kat. hold. Ebből vagyonváltság földekre esett 433.217 kat. hold. A törvény 28. §-a értelmében 1914 július 28. után elidegenített ingatlanokból és nyilvános számadásra kötelezett vállalatok vagyonából megváltott az állam 141.918 kat. holdat; az egyéb címen megváltott terület pedig 356.476 kat. holdat tett ki. Ezeken kívül az O. F. B. 22.296 kat. hold területre gyakorolta az állam elővásárlási jogát.

A földbirtokreform végrehajtása során kiosztottak összesen 58.598 kat. hold területen 259.696 házhelyet.

Földhöz jutott összesen 410.307 egyén. Ezek közül 59.421 arany vagy ezüst vitézségi éremmel kitüntetett, hadirokkant, hadiözvegy és felnőtt hadiárva volt; földet kapott 185.838 mezőgazdasággal foglalkozó földnélküli munkás, 114.106 törpe vagy kisbirtokos, 3.775 közszolgálati alkalmazott, 40.938 kisiparos vagy ipari munkás, 53 gazdatiszt, 6.176 tovább szolgáló katona és különböző foglalkozású egyén.

A közcélokot szolgáló juttatás a következőképpen

oszlott meg: lelkészi és tanítói javadalmakra jutott 11.389 kat. hold, jegyzői javadalmakra 1.750 kat. hold, csendőrségnek 3.969 kat. hold, gazdasági ismétlő iskolák céljára 2.118 kat. hold, sport- és játszó-telepre 373 kat. hold, a Vitézi Széknek 921 esetben 36.473 kat. hold, közlegelőkre 924 esetben 87.986 kat. hold, középbirtokra 9.248 kat. hold, mintagazdaságokra és 15 holdon felüli családi birtokokra 250 esetben 14.526 kat. hold, egyházaknak juttatott középbirtokokra 12 esetben 5.806 kat. hold, egyéb közcélokra 16.776 kat. hold. A megváltott területekből a birtokosok visszakaptak 1932. április 26-ig 20.720 kat. holdat.

Kishaszonbérletek alakítására mindezekon felül átvétetett 156.377 kat. hold.

Végül ingatlant eldaraboltak 475 esetben 149.263 kat. holdat, amelyből 107.871 kat. holdon földhöz jutott 15.543 egyén.

A földreform technikai végrehajtása ezzel lezárult és a függőben lévő ügyek is jobbra befejeződtek. Jelenleg a pénzügyi lebonyolítás van folyamatban, illetőleg csak lenne, ha mindjárt kezdetben — majdnem reménytelenül — meg nem akadt volna. Az 1928. évi XLI. t. c. ugyanis egyoldalúan csak a megváltást szenvedett földbirtokosok kártalanításáról gondoskodott. Erre a célra tudvalevően a magyar állam hatalmas pénzügyi tranzakciót bonyolított le a svéd gyufatröszttel (Stab), amely a magyar gyufagyártás 50 esztendőre szóló monopóliuma ellenében átvette a földreform finanszírozására kibocsátott kötvényeket, 36 millió dollár (205 millió pengő) értékben. Ennek az összegnek fedezetére 441 ezer kat. hold vagyonváltás-föld és a négy altruista pénztintézet egyetemleges kötelezettsége szolgál. A kölcsön lehetővé tette a megváltást szenvedett birtokosok kielégítését, meg-

pedig ezek mintegy 60%-ánál a megváltási ár kétharmad részében készpénzért, egyharmad részében kötvény ellenében, míg a többiek, akik a teljes megváltási összeghez ragaszkodtak, — feltéve, hogy O. F. B. ítélet állapította meg a kártalanítás módozatait — legfeljebb 25 év alatt 6½ százalékos annuitással fognak kielégíttetni.

A megváltást szenvedett földbirtokosok és a juttatottak között fennálló követelések, illetve tartozások kiegyenlítését közbeeső szerv: a Földbirtokreform Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet látja el. Mivel a juttatottak terhére megállapított, 50 éven át 5%-al törlesztendő s a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 60 pengőt kitevő váltságár az új birtokosokra a mai viszonyok között elbíráhatatlan kötelezettséget jelentett, a kormány kénytelen volt az annuitások fizetését egyelőre felfüggeszteni és törlesztés helyett a kataszteri tiszta jövedelem másfélszeresének megfelelő használati díjban megállapítani a juttatottak évi szolgáltatását. Az új birtokosok rendkívül nyomasztó szociális helyzete s a kiosztott földek használatának már vázolt állapota következtében azonban a használati díjnak is csak egy csekély töredéke (átlag 10%-a) folyik be, úgy, hogy pillanatnyilag a földreform pénzügyi lebonyolításának az ügye teljesen holt ponton van. A Lebosz. kölcsönök terhe 1933. év közepén 308 millió pengőt tett ki, mely után 22 millió pengő hátralék állt fenn.

Az állam birtokpolitikai tevékenységét az elmúlt évtizedben alkotott törvények és rendeletek (az 1920: XXXVL, 1924: VII., 1928: XII., 1925: VIII. t. c. és az 5.200/1919. M. E. rendelet) szabályozzák. Ezek a 200 kat. hold feletti (kivételesen ennél is kisebb) földbirtokok forgalmát adásvétel, csere, ajándékozás vagy árverés esetén a földművelésügyi mi-

niszter által gyakorolt állami felügyelet alá utalják. A miniszternek joga van a szabad kézből vagy árverésen eladásra kerülő birtokokat elővásárlás útján megszerezni. Nagyobb birtoktestek bérbeadása esetén pedig, ha kisemberek is jelentkeznek a birtok bérbérvételére, a birtokos, illetve a bérlő köteles a már megkötött bérleti szerződés feltételei mellett a birtok 15%-át kisbérletek céljára átengedni. Az elővételi jog gyakorlása révén a földművelési kormány pénzügyi fedezet hiányában (1932-ben 90.000 P. állt rendelkezésre, amelyből főleg nemzetvédelmi, határvédelmi célokra s csak ritka esetben szociálpolitikai érdekből történt elővásárlás) évente (1932-ben 81 esetben) csupán néhány száz kat. hold — túlnyomórészt árverésre került — földet tudott megszerezni, jóllehet pl. 1931-ben 46.000 kat. hold 50 holdon felüli birtok cserélt vétel útján gazdát (ennek körülbelül a fele 500 holdon felüli birtok volt). Hasonlóképpen: nagyon ritkán került sor a törvényben biztosított lehetőség kihasználásával megfelelő számú igényjogosult jelentkező esetén is kisbérletek alakítására. Eltekintve a bürokratikus nehézségektől (az igénylési kérelmet az illetékes vármegyei gazdasági albizottsághoz kell benyújtani, amely a gazdasági felügyelő meghallgatása után határoz és előterjesztését döntés végett a földművelésügyi miniszterhez küldi fel) a miniszter döntését attól teszi függővé, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet hajlandó-e a bérletet egészében, illetve annak 15%-át átvenni s azon bérlőszövetkezetet alakítani. Ez a gyakorlatban nagyon ritka eset, mert az átvétel előfeltétele az, hogy legyen a birtok közelében oly hitelszövetkezet, mely kész saját kebelén belül földbérlő csoportot alakítani és azt finanszírozni. Miután hitelszövetkezet nincs mindenütt, a távolabbiak pedig rendszerint nem hajlandók a földbérlő csoport alakí-

tásával járó veszélyeséget és kockázatot magukra vállalni, a legjobb szándék is rendszerint már itt hajótörést szenved. Ha továbbá figyelembe vesszük a birtokokon fekvő és kisbérlők szempontjából gyakran holt értéket, de jelentékeny terhet jelentő gazdasági épületekkel kapcsolatban támasztott nehézségeket (melyek azonban legtöbbször eliminálhatók volnának), könnyű megérteni, ha a törvény intenciói ilyenformán holt betűk maradnak, amit bizonyít az a tény is, hogy ily módon az utóbbi négy év alatt mindössze 3694 kat. hold kisbérlet alakult.

NÉHÁNY KÜLFÖLDI ÁLLAM BIRTOKMEGOSZLÁSÁRÓL ÉS AZ ÚJABB BIRTOKREFORMOKRÓL

Németországra nézve (népsűrűség 138.2) 1925. évi adatok állnak rendelkezésünkre. Ezek szerint a 2 hektárnál (1 hektár = 1.737 kat. hold) kisebb üzemek arányszáma 57%-ot, területi részesedése pedig 3.7%-ot tesz ki. A másik pólus, az 500 hektáron felüli (0.01 %-ot kitevő) gazdaságok területe az összes területnek 25%-át, a mezőgazdasági művelés alatt álló földnek azonban csak 8.7%-át foglalja el. Elég erős a 2—50 ha. közötti kisbirtok, úgy a gazdaságok számát, (41%) mint azok területi részesedését (49%), illetőleg. Az 50—500 hektárig terjedő 1.9%-nyi középüzemek a birodalom összes területének 22.3%-ára terjednek. A nagybirtok legerősebben Poroszországban van képviselve, míg Szászország, de különösen Bajorország birtokrendszerében egészen a kisüzem uralkodik. A nagyobb birtokok felosztása már évtizedek óta, legújabbban az 1919. évi telepítési törvény alapján állami irányítás mellett megy végbe.

Ausztriában, amelynek népsűrűsége km.²-ként 71.6, a 2 hektáron aluli üzemek számaránya az 1930.

évi összeírás szerint 27.5% volt, a 2—50 hektárig terjedő kisüzemeké 69%, területi részesedésük pedig 1.4, illetve 45%-ot tett ki. Az 500 hektáron felüli nagyüzemek alig valamivel több, mint félszázaléknyi számaránya mellett az ország területének 39%-át foglalták el, megjegyezvén, hogy ezen gazdaságok területének közel $\frac{3}{4}$ részét nem mezőgazdasági művelés alatt álló földek (erdők, havasi legelők) alkotják.

Dáma tudvalevően a kisbirtok hazája. Népsűrűsége 83.1. A 3.3 hektárnál kisebb üzemek számaránya 19%-ot, területe 2.4%-ot tesz ki. Az ország földjének javarésztét — 77%-át — a 3.3—60 hektárig terjedő parasztgazdaságok foglalják el, amelyek az összes üzemek 74%-ára rúgnak. A 240 hektárnál csak 306 üzem nagyobb, amelyek alig 5 százalékát teszik ki az ország területének. Dániában már évtizedek óta olyan birtokpolitika folyik, amely szinte automatikusan juttatja földhöz az önálló gazdálkodásra alkalmas elemeket.

Az ír szabad állam birtokmegoszlása a 41.9 népsűrűséghez képest elég egyenletes, amennyiben az 59% számaránnyal rendelkező 5—50 hektárig terjedő kisbirtok az összes terület 36%-át foglalja el. A 100—200 hektárig terjedő birtokkategóriára a terület 18 százaléka esik, míg a 200 hektár feletti gazdaságok terület részesedése 20%-ot (a szántóföldre vonatkoztatva csak 16%-ot) tesz ki.

Anglia és Wales mezőgazdasági üzemeinek megoszlása a következő: az 1—5 hektárig terjedő gazdaságok számbeli részesedése 19%-ot, területi részesedése pedig 1%-ot tesz ki. Az 5—50 hektárig terjedő üzemek számbeli és területi aránya majdnem egy forma, amennyiben 46, illetve 47%-ra rúg. A 300 hektárnál nagyobb — összesen 3%-ot kitevő — gazdaságok az ország területének 24%-át foglalják el.

Svédországra nézve csak az 1920. évi üzemmstatistikai adatok ismeretesek. Az ország 13.7 népsűrűségéhez képest mezőgazdasági üzemének megoszlása erősen a kisebb egységek túlsúlyát mutatta. A gazdaságok egyharmada területileg 0.25 hektár alatt volt; 18%-a 0.25—2 hektárig terjedt; 46.8%-a a 2—50 hektárig terjedő üzemekre esett, amelyek a szántóterület 75.5%-át foglalták el. A 100 hektáron felüli gazdaságok a szántónak mindössze csak 10%-val rendelkeztek.

A másik skandináv állam, *Norvégia*, népsűrűsége 8.7; birtokmegoszlása szintén kedvez a kisüzemnek, amennyiben a 2—50 hektárig terjedő üzemek a mezőgazdaságilag művelhető területnek 86%-át foglalják el, míg ugyanezen birtokcsoport számbeli részesedése 44%-ot tesz ki. Elég jelentékeny a törpegazdaságok száma (55%) és területi részesedése (11%) is.

Hollandia rendkívül magas népsűrűségével (km²-ként 234) és mezőgazdasági üzemének erős tagoltóságával tűnik ki. Birtokrendszerében a kisebb egységek dominálnak. Az összes gazdaságok 34%-a 1 hektárnál kisebb, 30%-a pedig 1—5 hektár területtel bír. Ezek az ország területének 1.9, illetve 12.5%-át foglalják el. Kimagasló az 5—50 hektárig terjedő parasztüzemek számbeli (34.7%) és területi (60.1 százalék) részesedése is.

Svájc szintén a kisüzemek hazája; népsűrűsége 98.7. Legerősebb a 3—50 hektárig terjedő üzemkategória, amelybe az összes gazdaságok 56%-a, a mezőgazdasági művelés alatt álló területnek pedig 76.5%-a tartozik. A 3 hektárig terjedő kisüzemek 42.5% sasámaránya és 9% területi részesedése szintén elég jelentékeny. Ennél nem sokkal nagyobb területet (12%-ot) foglalnak el a 70 hektárnál nagyobb gazdaságok.

Finnország nagyon ritka (8.7) népsűrűséggel rendelkező paraszt állam, ahol a telepítés már 1899. óta folyik, de nagyobb lendületet 1918 óta vett. 1899—1930-ig 1,825.000 hektár föld (az ország területének 12%-a) használtatott fel birtokpolitikai célokra. Gazdaságainak 60%-a, a mezőgazdaságilag művelt területnek pedig 77%-a 3—50 hektár nagyságú paraszt-üzem. A 100 hektáron felüli gazdaságok területe mindössze 4%-ot tesz ki, míg a 3 hektárnál kisebb törpebirtoké 12%-ra rúg.

Észtország 23.5 népsűrűségéhez képest szintén igen egészséges birtokmegoszlással rendelkezik. Az üzemek 77.5 %-a és a művelés alatt álló földek 79%-a az 5—50 hektárig terjedő kategóriába tartozik. A 18%-nyi törpebirtok a mezőgazdaságilag művelt terület 2.7%-át, a 4.5%-nyi 50 hektárnál nagyobb üzemek pedig 18.3%-át foglalják el.

Valamivel nagyobb a 2 9-es népsűrűségű *Lettországban* az 50 hektáron felüli gazdaságok számbeli és területi részesedése, mely 7.6 illetve 30%-ot tesz ki. De igen erős a 3—50 hektárig terjedő paraszt gazdaságok számaránya (78%) és az általuk elfoglalt művelhető terület nagysága is (69%). Aránylag leggyengébben vannak képviselve a 3 hektárnál kisebb törpeüzemek (14.4%-al és a művelhető terület 1%-ával). A háború utáni birtokreform 3.88 millió hektár földet mozgósított (az ország területének 45 százalékát) s ebből mintegy másfél millió hektárt osztottak ki átlag 16 hektár nagyságú üzemek alakjában.

Litvánia népsűrűsége 43; mezőgazdasági üzemszerében a kisüzem (5—50 hektárig) van légerősebben képviselve, még pedig számszerint 89.2 %-al, az összes területre nézve pedig 80.2 %-al. A 200 hektárnál nagyobb üzemek területi részesedése 2.3%-ot,

az 5 hektárnál kisebb gazdaságoké pedig 3.5%-ot tesz ki. Ebben a birtokmegoszlásban nagy része van az 1919—1930 között lefolyt és valamivel több, mint 1 millió hektár területre kiterjedő birtokreformnak, amelynek során átlag 6.5 hektár nagyságú kisüzemek keletkeztek.

Lengyelország népsűrűsége 82.7. Mezőgazdasági üzeleinek megoszlását illetőleg itt is ki kell emelni a 3—50 hektárig terjedő nagyság-csoportot, mely a szántóterület 60%-át foglalja el, az összes gazdaságoknak pedig 5 3.4% -a tartozik ebbe a kategóriába. Számbelileg elég jelentékeny — 45.3% — a 3 hektárnál kisebb gazdaságok csoportja, melyek azonban a szántóterületnek csak 10%-ára terjednek. Ezzel szemben a 100 hektáron felüli üzemek 30%-kai (az ország összes területére nézve 47%-al) részesednek. Ezek az arányok ma már lényegesen megváltoztak, mert a fenti adatok 1921-re vonatkoznak. A lengyel földreform ugyanis 1920-tól kezdve (1935-ig) évenként 200.000 hektárt vett és vesz igénybe a nagybirtok területéből, amely 1935-ig összesen 3 millió hektárral (az ország területének 10%-ával) fog csökkenni. Az új kisüzemek átlagos területe 9.5 hektárt tesz ki.

Csehszlovákia minden négyszögkilométerére 104.9 fő esik. Mezőgazdasági üzeleinek megoszlása változatos képet mutat. Az 5 hektárnál kisebb gazdaságok száma 43%-ra rúg, területe pedig 21%-ot tesz ki. Az 5—30 hektárig terjedő paraszt gazdaságok számbeli részesedése csak 25%, ellenben a mezőgazdaságilag művelt területnek 48.5%-át, a 30—100 hektárig terjedő gazdaságok pedig 14.5 %-át foglalják el. A 100 hektárnál nagyobb üzemek által elfoglalt terület mindössze 13.4%-ot tesz ki. Ez a birtokmegoszlás már magában foglalja a háború utáni birtokreform eredményét, amely valamivel több, mint 4 millió hek-

tár földet mozgósított. Ebből kiosztottak 1.15 millió hektárt, átlag 16 hektár nagyságú kisüzemek alakjában.

A FÖLDBIRTOKPOLITIKA ESZKÖZEI

A földbirtokpolitika helyesebb birtokmegoszlásra irányuló célkitűzései parcellázással, telepítéssel és részben tagosítással érhetők el.

A *parcellázás* vagy ingatlan feldarabolás a leg egyszerűbb művelet nagyobb birtokegységek szétbontására és új kisüzemek létesítésére vagy meglévők kiegészítésére. Megfelelő viszonyok között alkalmazva költségesebb apparátus nélkül gyorsan lehet vele a kívánt célt szolgálni. A birtokfeldarabolás csak az újabb időkben vált az állami birtokpolitika eszközévé. Azelőtt főleg a mobil magántőke tevékenységi körébe tartozott és az maradéktalanul ki is aknáztta a parcellázásban jelentkező üzleti lehetőségeket. Minimális kockázat és rezszi mellett óriási nyereség szerzésére nyíltott itt alkalom. Az ingatlan feldarabolás korlátlan szabadsága azonban csakhamar súlyos visszaélésekre vezetett és nagy pusztítást idézett elő a földre éhes néprétegek körében. Ezért a legtöbb állam szigorú korlátozásoknak vetette alá a parcellázási üzletet, amely lassanként az állam földbirtokpolitikai céljainak előmozdításával megbízott altruista jellegű pénzüintézetek feladatkörébe utaltatott.

Magyarországon a földbirtokpolitika inaktív korszakában úgyszólván a parcellázás volt az egyetlen művelet, mely a jobb birtokmegoszlás ügyét szolgálta és részben új gazdaságokkal szaporította az alsóbb birtokkategóriákat. Olykor különösen élénk volt a parcellázási tevékenység; így 1905—1913 között 921.325 kat. holdat, 1913-tól kezdve a háború köze-

péig pedig 142.136 kat. holdat daraboltak fel. Volta-képpen a földbirtokreform is nagyszabású parcellázás volt, mert az a vagyonszármazás-földek, illetve a megváltott birtoktestek mechanikus szétosztásánál tovább nem ment. Főleg az úgynevezett altruista pénztintézetek: a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége (Altruista bank), a Magyar Földhitelintézet és a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete foglalkoznak birtokfeldarabolási tevékenységgel.

Amíg a parcellázás kevésbé új mezőgazdasági üzemek létesítésére, mint inkább a meglévők kiegészítésére, illetve nagyobbítására alkalmas művelet, addig a *telepítés* általában az önálló kisbirtokosok számának szaporítását, tehát új kisgazdaságok alakítását célozza. A telepítés kisebb-nagyobb néptömegek mobilizációjáért jár, ezért nem csupán a birtokviszonyokra, hanem a népesség eloszlására is befolyást gyakorol. Azáltal, hogy új termelő egységeket hoz létre konzervatív, szülőföldjükhöz asszimilálódott elemek átültetésével néha egészen más gazdasági, társadalmi és szociális viszonyok közé és vállalja az új gazdaságok boldogulásához szükséges előfeltételek biztosítását, új kulturális, közigazgatási, forgalmi stb., intézmények megteremtését, kétségtelenül sokkal szélesebbkörű, bonyolultabb és nagyobb felelősséggel járó feladatot végez, mint a mechanikus birtokfeldarabolás. Átmenetet alkot az úgynevezett helyi telepítés, mely nem jár a népesség megmozdításával, hanem valamely község határában vagy közvetlen szomszédságában rendelkezésre álló alkalmas birtokon önálló gazdaságok létesítésére törekszik. Az új telephelyek vagy a meglévő községhez csatlakoznak (hozzátelepítés vagy új közigazgatási egységek kialakulására vezetnek).

A telepítés nagyon különböző célkitűzések meg-

valósítására alkalmas. Népeségi és gazdasági érdekek állanak előtérben akkor, ha nagy művelhető területek lakosság hiányában hasznavehetetlenek (*szűz* területek, vagy háború által elpusztított és néptelenné vált vidékek gyarmatosítása). Ilyen telepítés volt Magyarországon a törökhódoltsági területek kolonizációja, mely egyszersemind azok fokozottabb gazdasági kihasználására is irányult, egyrészt állampénzügyi érdekből (az adózók számának szaporítása), másrészt közgazdasági szempontból (ipar és kereskedelem alapjainak megteremtése). Hasonló telepítések történtek a magyar kincstár birtokain a XVIII. század végén és a XIX. század elején, továbbá ugyanezekben az időkben a főúri és egyházi birtokokon (részben munkástelepítések alakjában). Nemzeti és politikai érdekből nagy áldozattal végrehajtott műveletek voltak a neoquistica commissió magyarellenes telepítései a Délvidéken, a pózeni német telepítések a lengyelekkel szemben, a keleteurópai államok telepítései a világháború után. Újabban a telepítés szociális jellege domborodik ki; ilyen telepítésre akkor van szükség, ha a népesség és a birtokmegosztás aránytalan és egészségtelen fejlődéséből egyes vidékeken a földműveléssel foglalkozó alsóbb néprétegek megélhetésére káros fejlemények származtak. Ha a főcél koronként és országonként más is, a telepítés már önmagában véve kihatással van a részesedési nemzetiségi, gazdasági és szociális viszonyok alakulására.

Megkülönböztetni szoktak magán és állami telepítést. Az előbbinek inkább a régmúlt történelmi időkben volt jelentősége, amikor természetes személyek, egyházak és közttestületek nagyszabású telepítéseket végeztek. A múlt század végén elvétve előfordultak munkástelepítések is nagyobb uradalmak részéről munkaerő szükségletük biztosítása érdekében.

Egyébként a magántelepítés egy idő óta alig jöhet figyelembe. Mióta a magyar mezőgazdaságban munkahiány helyett szinte krónikus munkanélküliség jelentkezik s a nagyüzemek munkaerőszükségletének ellátása a legrosszabb esetben is vándormunkásokkal kényelmesen megoldható, az uradalmi munkástelepítés indító-oka is megszűnt. A nyereségre törekvő magánvállalkozás bekapcsolására sincs remény, mert a telepítéshez fűződő közérdek védelmében elmellőzhetetlen kautélák, valamint az állam messzeszemű ellenőrzési és felügyeleti joga a magánvállalkozásra vonzóerővel nem bírnak. Ez az oka, hogy az 1894. évi törvénynek a magántelepítésre vonatkozó rendelkezései alapján egyetlen telepítés sem történt, a mai pénzügyi viszonyok között pedig a telepítéssel járó fokozottabb kockázat miatt még kevesebb kilátás van a magánvállalkozás érdeklődésének felkeltésére. Az újabb telepítési törvényhozások már számolnak is ezzel a körülménnyel és a telepítést állami feladatnak nyilvánítják. Az már részletkérdés, hogy a telepítés lebonyolítását az állam saját bürokráciájával végezze-e vagy erre a célra alapított intézményekre, (társaságokra vagy pénzügyintézetekre) bízva a végrehajtás munkáját.

A földbirtokpolitikáról lévén szó, nem lehet elmenni megemlítés nélkül a birtokrendezés vagy más néven tagosítás ügye mellett. Nálunk, ahol közel egy évszázad telt el a földbirtok középkori kötöttségének felszabadítása óta, ahol az egyenlő osztályon alapuló örökösödési rend a földbirtok korlátlan elaprózását tette lehetővé, ahol a községek százaiban a birtokviszonyok még a régi nyomásos gazdálkodás állapotában vannak, a tagosítás elsőrangú gazdasági jelentőséggel bír. A termelés és a racionális üzemvezetés szempontjából mi sem hátrányosabb,

valósítására alkalmas. Népeségi és gazdasági érdekek állanak előtérben akkor, ha nagy művelhető területek lakosság hiányában hasznavetetlenek (szűz területek, vagy háború által elpusztított és néptelenné vált vidékek gyarmatosítása). Ilyen telepítés volt Magyarországon a törökhódoltsági területek kolonizációja, mely egyszersemind azok fokozottabb gazdasági kihasználására is irányult, egyrészt állampénzügyi érdekből (az adózók számának szaporítása), másrészt közgazdasági szempontból (ipar és kereskedelem alapjainak megteremtése). Hasonló telepítések történtek a magyar kincstár birtokain a XVIII. század végén és a XIX. század elején, továbbá ugyanezekben az időkben a főúri és egyházi birtokokon (részben munkástelepítések alakjában). Nemzeti és politikai érdekből nagy áldozattal végrehajtott műveletek voltak a neoquistica commissió magyarellenes telepítései a Délvidéken, a pózeni német telepítések a lengyelekkel szemben, a keleteurópai államok telepítései a világháború után. Ujabban a telepítés szociális jellege domborodik ki; ilyen telepítésre akkor van szükség, ha a népesség és a birtokmegosztás aránytalan és egészségtelen fejlődéséből egyes vidékeken a földműveléssel foglalkozó alsóbb néprétegek megélhetésére káros fejlemények származtak. Ha a főcél koronként és országonként más is, a telepítés már önmagában véve kihatással van a részesedési nemzetiségi, gazdasági és szociális viszonyok alakulására.

Megkülönböztetni szoktak magán és állami telepítést. Az előbbinek inkább a régmúlt történelmi időkben volt jelentősége, amikor természetes személyek, egyházak és közttestületek nagyszabású telepítéseket végeztek. A múlt század végén elvélve előfordultak munkástelepítések is nagyobb uradalmak részéről munkaerő szükségletük biztosítása érdekében.

Egyébként a magántelepítés egy idő óta alig jöhet figyelembe. Mióta a magyar mezőgazdaságban munkáshiány helyett szinte krónikus munkanélküliség jellemez, s a nagyüzemek munkaerőszükségletének ellátása a legrosszabb esetben is vándormunkásokkal kényelmesen megoldható, az uradalmi munkástelepítés indító-oka is megszűnt. A nyereségre törekvő magánvállalkozás bekapcsolására sincs remény, mert a telepítéshez fűződő közérdek védelmében elmellőzhetetlen kautélák, valamint az állam messzeszemű ellenőrzési és felügyeleti joga a magánvállalkozásra vonzóerővel nem bírnak. Ez az oka, hogy az 1894. évi törvénynek a magántelepítésre vonatkozó rendelkezései alapján egyetlen telepítés sem történt, a mai pénzügyi viszonyok között pedig a telepítéssel járó fokozottabb kockázat miatt még kevesebb kilátás van a magánvállalkozás érdeklődésének felkeltésére. Az újabb telepítési törvényhozások már számolnak is ezzel a körülménnyel és a telepítést állami feladatnak nyilvánítják. Az már részletkérdés, hogy a telepítés lebonyolítását az állam saját bürokráciájával végezze-e vagy erre a célra alapított intézményekre, (társaságokra vagy pénzügyintézetekre) bízva a végrehajtás munkáját.

A földbirtokpolitikáról lévén szó, nem lehet elinenni megemlítés nélkül a birtokrendezés vagy más néven tagosítás ügye mellett. Nálunk, ahol közel egy évszázad telt el a földbirtok középkori kötöttségének felszabadítása óta, ahol az egyenlő osztályon alapuló örökösödési rend a földbirtok korlátlan elaprózását teszi lehetővé, ahol a községek százaiban a birtokviszonyok még a régi nyomásos gazdálkodás állapotában vannak, a tagosítás elsőrangú gazdasági jelentőséggel bír. A termelés és a racionális üzemvezetés szempontjából mi sem hátrányosabb,

mintha a birtok sok apró, egymástól elválasztott tagból tevődik össze. A kisbirtok rossz terméseredményeiben a tagosítatlanságnak nagy szerepe van. A tagosítások elrendelésére vonatkozó jogszabályok hazai viszonyaink között a gyakorlatban alig érnek valamit, mert nem kötelező erejűek, hanem a saját érdekeit gyakran fel nem ismerő és különböző mellékszempontok által félrevezetett érdekeltségekre bízzák a tagosítás megindításának kérelmezését. Igaz viszont, hogy a nagy költségek is visszatartják a gazdákat a tagosítástól, még ott is, ahol egyébként arra meg volna a hajlandóság. Alig remélhető, hogy bárminő, a maihoz hasonló fakultatív megoldás célra vezetne. Amíg az állam a törvény erejénél fogva kötelezővé nem teszi a tagosítást, — természetesen a költségek nagyobbik részének magáravállalásával s amíg erre a célra mindössze egykét-száz-ezer pengő áll rendelkezésre, addig a 2800 községre terjedő tagosítatlanságnak magán-gazdasági és közzgazdasági veszteségei csak növekedni fognak. Tervszerű és organikus földbirtokpolitika egyik legfontosabb feladatát kell hogy alkossa a birtokrendezés, mely nálunk önmagában véve is egy jó birtokreformmal érne fel.

A JÖVŐ FELADATAI

Az eddigiekből is megállapítható, hogy Magyarországon a birtokpolitikára sokoldalú feladatok megoldása vár. A magyar földbirtokviszonyok annyira magukon viselik egyrészt a hosszú évtizedeken át tartó mozdulatlanságnak, másrészt a pártpolitikai okokból minden előrelátás és tervszerűség nélkül végrehajtott reformok bélyegét, hogy egyike lesz a legnehezebb teendőknél az elkövetett hibák jóvátétele. Gondolni sem szabad arra, hogy a jövő birtok-

politikája a mechanikus földosztásban merüljön ki. Igaz, hogy agrár-szociális viszonyaink ma ismét ve szedelmesen közelednek ahhoz a ponthoz, amikor az egyre növekvő feszültség levezetésére a széles nép- rétegek gyors földhözjuttatása látszik legalább is pillanatnyilag, kielégítő remédiumnak, példaképpül azonban távolabbról sem szabad a közelmúltban lezajlott földreformot tekinteni. Ha a szociális kérdés áll is előtérben, az olyan földbirtokpoli- tika, mely nem lenne tekintettel az egészségtelen tör- peüzemek aggasztó nagy számára egyik részről és a nagy, sőt mammut-birtokoknak némely vidékeken jelentkező túlsúlyára másrésztől, mely figyelmen kívül hagyná a falvakban túlságosan szegény Alföldön új népességi tömörülések előmozdításának kérdését, nem gondoskodnék a tanyakérdés egyidejű rendezésével kapcsolatban a nagy mezőgazdasági agglomerációk városias (ipari) irányú fejlődésének biztosításáról, az uradalmi (eszmei) községek fenállásával összefüggő visszasságok rendezéséről, az agrárnépesség megosZ- lásában mutatkozó aránytalanságok kiegyenlítéséről (figyelemmel a munkásvándorlásra és az egykere is), a tagosításról, valamint a legfontosabb agrárjogi kér- dések szabályozásáról, az ilyen földbirtokpolitika alig szolgálna egyetlen nemzeti érdeket.

A birtokpolitikához három tényező szükséges: föld, emberanyag és tőke.

Földben Magyarországon egyelőre nincs hiány, még ha a körülményeinkhez szabott legszélesebbkörű birtokreform végrehajtására gondolunk is. (Ez alatt természetesen nem olyan megoldás értendő, mely rö- vid idő alatt minden földnélkülit és törpebirtokost családi birtokhoz segíthet: erre elegendő föld nálunk sincs). Erről az oldalról tehát a birtokpolitika útja könnyen járható, anélkül, hogy legalább is egy ideig

a magántulajdonnak érzékeny sérelmet kellene szenvednie. Jelenleg annyi föld áll — eladásra kínált közép- és nagybirtok alakjában — rendelkezésre, amennyit egy széles alapokon mozgó birtokpolitika is csak hosszabb idő alatt tud majd megemészteni. Az eladósodott nagybirtok menthetetlen: előbb-utóbb vagy a pénzüzetek vagy az állam tulajdonába kerül s így minden további nélkül felhasználható birtokpolitikai célokra. Számolni lehet továbbá az előző fejezetekben említett okoknál fogva a nagyüzemek helyzetének további rosszabbodásával és ennek következtében azzal, hogy a nagyobb birtok kínálata a jövőben is tartani fog s az államnak csupán az elővásárlás jogával kell élnie, hogy birtokpolitikájához szükséges területeket megszerezze. Nagybirtokok hagyatéki átruházása esetén az örökösödési illetéknek vagy az illetékegyenértéknek földben kötelező lerovása is jelentékeny területekhez juttatná az államot. Kisajátításra legalább egy ideig, alig volna szükség, kivéve, ha azt telepítési érdekek indokolják, akkor is elsősorban alkalmas községi birtokokra, évtizedek óta bérbeadott nagyobb gazdaságokra és idegenben élő külföldi állampolgárok birtokaira kiterjedőleg.

Az *emberanyag* megválasztásánál — eltekintve az itt most nem részletezhető sorrend megállapításától — a személyi tulajdonságok és anyagi helyzet jöhet tekintetbe. Már a kilencvenes években lebonyolított állami telepítések során hivatalosan megállapították, hogy kevésbbé a vagyoni erő, mint az erkölcsi tulajdonságok voltak döntőek a telepítések sorsára. A szorgalom és becsületesség: a két legfontosabb személyi követelmény a földhöz juttatandóval szemben. Különösen a telepítéseknél rendkívül fontosak. Az egyéni kvalitások, mert itt gyakran egészen ismeretlen körülmények között kell a telepesnek helytállania.

Szerencsére földműves népünk általában jeles emberi tulajdonságokkal rendelkezik. A végnélküli megpróbáltatások között pedig úgy megedződött és igényeit annyira le tudja szállítani, hogy a legmostohább viszonyok nehézségeit is képes leküzdeni.

Más elbírálás alá esik az önálló gazdálkodásra való alkalmasság kérdése. Bizonyos, hogy a mezőgazdasági napszámosok vagy az újdonsült törpebirtokosok sorából kikerülő paraszt gazdák nagy többsége a gazdálkodás és az üzemvezetés (kalkuláció) legelembb ismereteivel sem rendelkeznek. Amíg ez megtörténnék, gondoskodni kellene az új birtokosok termelői tevékenységének felügyeletéről és irányításáról.

Ami pedig a földhöz juttatandók vagyoni helyzetét illeti, ezen a téren aligha lehetne messzemenő követelményekkel fellépni. Mégis különbség teendő aszerint, hogy a földbirtokpolitika emberanyagát a kisbirtokosok családtagjai közül, a törpebirtokosok, vagy az egészen vagyontalan mezőgazdasági munkások sorából meríti-e. Ahol olyanok a viszonyok, hogy a némi felszereléssel rendelkező kisbirtok kiegészítése helyben is megtörténhet vagy a kisgazdák önálló egzisztencia alapítására alkalmas családtagjai a meginduláshoz szükséges anyagi erővel bírnak vagy a birtoktalanok földhöz juttatása helyben lehetséges, anélkül, hogy költségesebb építkezésekre lenne szükség (saját házzal rendelkező munkások esetében), ott könnyebb dolga lesz a birtokpolitikának. Másutt azonban, mint pl. az Alföldön, ahol a telepítés mellőzhetetlen és égető probléma, a birtokpolitikának számolni kell jelentékeny költséggel, annál inkább, mert a földművelő nép helyzete éppen itt a legnyomasztóbb, a szükséges felszerelésben, forgótökében stb., is itt legnagyobb a hiány.

Ebből látható, hogy a birtokpolitika sikerének egyik legfontosabb feltétele a helyes *pénzügyi* meg-alapozás. A mai vigasztalan pénzpiaci viszonyok között olyan megoldást kell választani, mely minimális tőkeszükségletet igényel. Semmiesetre sem lehet kezdeni az igénybe veendő birtok ellenértékének kiegyenlítésével, amint ez a földreformnál történt; célszerűnek látszik ezt a kérdést a számításból egy időre kikapcsolni. A járadék birtok intézménye a mai rendkívüli viszonyokhoz szabott alakjában (terményjáradék) a legmegfelelőbbnek ígérkezik különösen telepítés esetén, mert lehetővé teszi a telepesek számára, hogy a jelenlegi kivételesen kedvező földszerzés előnyeit maguknak biztosítsák. Nincs gond a földtőke előteremtésére a kisbérleti rendszer alkalmazásánál; ez, mint átmeneti megoldás különös figyelmet érdemel ott, ahol magasak a földárak vagy a birtok tulajdonjogának megszerzése egyelőre nehézségekbe ütköznék.

Mégis a birtokpolitikai akciókhoz, különösen, ha azok tengelyében a telepítés áll, jelentékeny anyagi eszközök szükségesek (lakóházak, gazdasági és köz-épületek emelésére, a hiányzó gazdasági felszerelések pótlására, üzemi forgótőke-hitelek folyósítására, utak építésére, esetleges meliorációkra stb.) Egyedül az állam erejére nem lehet támaszkodni, ebből legfeljebb megint csak kísérletezésekre telne. Rendelkezésre állanak azonban olyan tőkeforrások (a biztosító társaságok és a társadalombiztosítás díjtartalékaiban, a különböző alapokban), amelyek megfelelő garanciák mellett igénybevehetők, legalább addig, amíg a pénzpiaci viszonyok javulása más hitelműveletek lebonyolítását is lehetővé teszi.

Az új birtokosok (telepesek) fizetési kötelezett-, ségeinek megállapításánál mindenestre tanulságosak!

a földbirtokreform pénzügyi lebonyolításával és a Muth-pusztai telepítéssel szerzett tapasztalatok. Ezek arra figyelmeztetnek, hogy a pénzgazdaság mai krízise mellett a leendő birtokosok szolgáltatásainak megállapításánál a kapitalisztikus elvekhez való merev ragaszkodás és a teljesítést illetően a mezőgazdasági termelés változó esélyei által követelt rugalmasság hiánya könnyen a birtokpolitikai akciók csődjére vezethet. Másszóval egyelőre le kell mondani arról hogy a földhöz juttatottak fizetési kötelezettsége fix pénz! összegben állapíttassék meg. A mezőgazdaságban | szinte krónikussá vált pénzhiány a teljesítés primitívebb formáinak alkalmazására kényszerít, amelynél a pénz szerepét a főbb termények veszik át. Ez a rendszer ma már nemcsak a gazdák között vált általánossá, hanem a köztartozások teljesítésének területére is áttért (adógabona).

A szerves és előrelátó birtokpolitika nem elégszik meg a földhöz juttatással és az új kisüzemek beindításával, hanem gondoskodik az új birtokosok boldogulásának egyéb feltételeiről is, mint a beszerző, értékesítő, hitelszövetkezetek alapításáról, s a szükséges szakismeretek elterjesztéséről, utak építéséről, kulturális intézmények megteremtéséről, az illető területek esetleges közigazgatási rendezéséről stb. Mindezekhez szükséges a végrehajtó, felügyelő és ellenőrző közegeknek, a legfelsőbb fórumtól a legalacsonyabbig, az átlagon jóval felül álló rátermettsége, lelkesedése és szociális szellemmel párosult igazságszeretete, hogy a birtokpolitika célkitűzései nagyobb zökkenők nélkül legyenek megvalósíthatók.

A birtokpolitika feladatai között, hazai viszonyainkat tekintve, első helyen kell említeni a telepítést. Ezen a téren az államra váró teendők oroszán-részét kisebb áldozattal és sokkal kedvezőbb viszonyok

között elvégezhetjük volna már évtizedekkel ezelőtt. Természetesen minél tovább várat magára közállapotainknak csak ezen az úton lehetséges rendezése, annál nagyobb megrázkódtatással jár és annál több áldozatot kell hozni a kielégítő megoldás érdekében.

A telepítésnél nem mindig a birtokarány megváltoztatása, illetőleg a birtoktalan elemek földhözrögzítése a legfontosabb cél. Nálunk ezzel egyenrangú népességünk megoszlásában hosszú évtizedek során bekövetkezett eltolódás megszüntetése. Demográfiai viszonyaink kialakulására három főtenyezőnek volt befolyása, ezek: a népesség egyenlőtlen szaporodása, a nagybirtok-rendszer, valamint az Alföldön a nagy kiterjedésű tanyarendszerrel kombinált hatalmas agrártömörülések és a nagybirtokok által körülvett munkásközségek váltakozásában kijegecesedett települési rendszer.

A népszaporodás különbözőségét a népességi statisztika 1869—1930-as adatai szembeűnően ábrázolják. A Dunántúl népszaporodása ezen idő alatt 38.2 százalékot, az Alföldé 108.9%-ot, az Északi Dombosvidéké 53.3%-ot tett ki. Mégha el is tekintünk a főváros és környékének zavaró hatásától, az Alföld népszaporodása közel kétszerese a Dunántúlénak. Ennek oka egyrészt az alföldi lakosság nagyobb természetes szaporodása, a tanyarendszer erős népességmegtartó képessége (legalább is a közelmúltig), továbbá az a körülmény, hogy az Alföldön a lakosság kivándorlási mozgalma minimális volt, annak ellenére, hogy iparosodó városok és bányák nem fejlődtek, ahol a népességnek a mezőgazdaságból kiszorult feleslege elhelyezést talált volna. Ezzel szemben a Dunántúl híres egykés vármegyéiben a népesség alig szaporodott s a kivándorlás a múltban (az északi törvényhatóságokból a tengerentúlra, a Dunántúl déli részé-

ből pedig Horvátország felé) igen erősen megfogyasz-
totta a lakosság létszámát.

Az egészségtelen birtokmegoszlás is zavarólag hatott a népességi mozgalomra. Közismert tény, hogy nagybirtok-vidék ritkább népsűrűséget bír el, mint ahol a kisbirtok-rendszer uralkodik. Fejérmegyében a nagybirtok területi részesedése 48.8%, Somogyban 43%, Veszprémben 38.2%, a népsűrűség pedig négyszögkilométerenként 57.5, 57.4, illetve 61.5. Ezzel szemben Zalamegyében, ahol a kisbirtok erősebben van képviselve, a népsűrűség 75.1, Hevesben 84.5 és az alföldi tanyás-törvényhatóságokban végig ehhez hasonló népsűrűséget találunk. Nem a nagybirtok vidéken élő nép gyenge propagatív erejében van a hiba, mert pl. köztudomású, hogy az uradalmi cselédség természetes szaporodása minden népréteg között a legmagasabb, hanem abban a körülményben, hogy a lakosság lélekszáma ilyen vidéken a nagyüzem munkaerő szükségletéhez igazodik, míg a felesleg azon túl elvándorol. Erre nézve a megyei adatoknál megbízhatóbb képet nyerhetünk, az uradalmi (eszmei) községek néhány számadatából. A 16 ilyen községnek (258.767 kat. hold) területén minden lakosra 6.8 kat. hold jut, a népesség tényleges szaporodása pedig 20 év alatt 18%-ot tett ki. Ezzel szemben a szomszédos, túlnyomórészt munkás községekben és a terjeszkedés hiánya miatt elproletarizálódott kisbirtokos falvakban minden lélekre csak 1.2 kat. hold terület esik, viszont ugyanazon idő alatt a népesség 34 százalékkal szaporodott.

A nagybirtok csekély népesség-konzerváló képessége szükségképpen vándormozgalomra vezet. A lakosság feleslege a múltban külföld felé keresett kiutat, újabban kényszerűségből belső vándorlásra szorítkozik. A nagybirtok lélekszám feleslege eleinte a

közvetlen szomszédságban próbált elhelyezkedni és hatalmasan megduzzasztotta a környező falvak népességét, mint ezt fentebb az uradalmi községekkel kapcsolatban láttuk. Ezek a túltelített helységek ma már törzslakosságuk népességi szaporulatát sem bírják eltartani s így a vándormozgalom nemcsak a nagy, birtokról, hanem a munkás- és kisközgazda-községekből, sőt a tanyavilágból, — mely pedig a legújabb időkig meg tudta őrizni lakosságát, — kiindulólag folyik a nagyobb és népesebb községek, de főleg a városok felé. Egyedül a főváros és környéke az ország utolsó tíz esztendei (772.019 főnyi) természetes szaporulatának több, mint egy negyedét (186.626 főt) vonzotta magához. A 2000-nél népesebb agrárjellegű tömörülések természetes szaporulatának 43%-a, a 2000-nél kisebbeknek pedig 60%-a vándorolt el.

A vándorlás iránya az iparosodó helységek felé tartott. Az Alföldön, ahol a nagy tanyás agrárvárosok, a nagybirtok és a földnélküli népes munkás-községek váltakozva fordulnak elő, az a sajátos helyzet alakult ki, hogy az agrár proletariátus jelentékeny része városlakóvá lett, azaz olyan nagy agrártömörülésekben helyezkedett el, amelyekben a munkát nyújtó iparosodásnak még a kezdeti is alig bontakoztak ki, viszont ezen városok túlnyomólag kisbirtokos jellegüknél fogva mezőgazdasági munkát is csak korlátozott mértékben tudnak nyújtani. Most ezekből is nagyobb arányban megindult az elvándorlás, úgy, hogy egy évtized alatt lakosságuk természetes szaporulatának 70%-át voltak kénytelenek az iparos városoknak átengedni. Jelentős szerepet játszik ebben a mozgalomban a falvak kulturális elmaradottsága, a jóléti és szociális intézmények hiánya is, de nem utolsó sorban az a körülmény, hogy az ipari foglalkozás a sokoldalú társadalmi biztosítás előnyeit

nyújtja a teljesen sorsára hagyott mezőgazdasági munkással szemben.

Különleges viszonyaink között a föld és az ember eddig nem tudtak egymásra találni. Ha közel volt is a föld, a munkásember számára nem volt elérhető. Ha pedig távol esett tőle, emiatt nem tudott hozzájutni. A kiegyenlítődést birtokpolitikánk minden jószándék ellenére sem tudta eddig megvalósítani. Egy két holdas parcellákat osztott gyakran elérhetetlen messzeségben. A házhelyrendezés, mely szintén befolyásolhatta volna a népesség egészségesebb megoszlását és elősegíthette volna (az Alföldön) évszázadok óta hiányzó új falusi tömörülések alakulását, az amúgy is túldimenzionált, nagy alföldi városokat toldotta meg új, proletár városrészekkel.

Az Alföld faluszegénysége egyenesen megdöbbentő. Egyedül Vasvármegyében több falu található, mint a legjellegzetesebb hét alföldi vármegyében együttvéve. Ennek okát a községek területi kiterjedésében és lélekszámában fennálló különbségek magyarázzák. Az alföldi községek átlagos lélekszáma 6627, a Dunántúliaké ennek alig egyötöde, 1341. Amíg Csongrád, Békés és Hajdúvármegyékben egyegy község átlagos kiterjedése meghaladja a 100 négyzetkilométert, addig ez Baranyában 12.46, Tolnában 28.96, Vasban 11.77 és Zalavármegyében 12.45 négyszögkilométert tesz ki. A teljesen agrárjelleű Alföldnek termelési, kulturális, közegészségügyi, szociális és közigazgatási szempontból egyaránt elhibázott települési rendszerén csak új falusi tömörülésekkel lehet javítani, figyelemmel természetesen az el nem tüntethető tanyarendszer különleges érdekeire.

A telepítés feladata lenne a földbirtokreform által elkövetett és még jóvátehető hibák kiigazítása is. A nép egészséges ösztöne által vezetve egyes helyeken

már megkezdte ezt a munkát, amikor nem a városban kiosztott házhelyeken, hanem törpebirtokán, vagy ahhoz közel (Csabacsüd) építkezett. Ebben az irányban kell a földbirtokpolitikának is segédkezet nyújtani és ahol a helytelenül kiosztott házhelyen még nem történt építkezés, ott a juttatottakat birtokaikon, helyesebben azok közelében kell házhelyhez segíteni és földjeiket megfelelően kiegészíteni. Egyebütt is a földreform terhes hagyatékának likvidálása volna az első feladat. Az Alföld tiszántúli törvényhatóságaiiban, a felsővidéki megyék Alfölddel érintkező részén és a Jászságban élő vándormunkások (sommások) és kubicosok áttelepítése és ezzel ott a túlnépesedés okozta szociális bajok megszüntetése nem kevésbé sürgős teendő. Az összes körülmények alapos mérlegelése dönti el, hogy ez milyen mértékben és munkástelepítés, illetve önálló kisüzemek alakjában történjék-e. A telepítéssel összefüggő feladat az Alföld tanyavilágában új sűrűsödési pontok keletkezésének előmozdítása is. Nemzetvédelmi követelmény a trianoni határmentén fekvő nagybirtokoknak telepítési célokra való felhasználása. Megfelelő óvatossági rendszabályokkal az egyke által megtámadt vidékekre életerős alföldi családok tömeges odatelepítése is fontos nemzeti érdek.

A háború után mindössze egyetlen kísérlet történt telepítésre. 1930 őszén és 1931 tavaszán 90 jászárócsallási család települt társadalmi kezdeményezésre, a földművelésügyi minisztérium és az O. F. B. támogatásával a közel 1100 holdas tolnamegyei Muthpusztára. Ennek a telepítésnek a történetével a napi sajtó is annyit foglalkozott, hogy annak részletei nagyjában ismeretesek a közönség előtt. Ma még nem lehet megjósolni, hogy ez a nagy lelkesedéssel szervezett és hosszabb ideig a szomszédok humanizmusára

utalt kísérlet kiállja-e a mai mostoha idők próbáját. A berendezkedés már megtörtént, az új tanyák és a leendő községbeli belsőségek már felépültek. Nem lehetetlen, hogy az a 90, mindenre elszánt, vállalkozó szellemű jászárokszállási munkáscsalád meg tud birkózni (ha nem is a legutóbbi idők holdanként közel 110 pengőben megállapított évi szolgáltatással, de) az új és ismeretlen környezetben rászakadt számtalan nehézséggel és beleidegződött szívósságával, alkalmazkodóképességével és minden lemondásra képes igénytelenségével gyökeret ver és állandó otthont teremt ott magának.

A fentiekből nyilván következik, hogy Magyarországon a hivatásszerűen mezőgazdasággal foglalkozó elemek telepítésére van szükség. Ujabban felmerült a városszéli telepítés gondolata is, egyrészt az ipari munkásokra, másrészt a tanult elemekre kiterjedőleg. Mindkét ötlet erősen idealista elképzelés, amelyben nagyon kevés a realitás. Először is: Magyarországon a hivatásos földművelők számára is kevés a föld s ami van, azt előlük más célra elvonni nem is szabad. Másodszor: városszéli telepítésekre a mi viszonyaink között szükség nincs. Aki ilyet propagál, az bizonyára a németországi kísérletek hatása alatt áll. A német szociálpolitika egyik fő törekvése ugyanis az, hogy a túldimenzionált ipari munkásság egy részét a munkanélküliség enyhítése érdekében, a munkanélküliség elleni biztosításra fordított összeg egy részének felhasználásával hozzásegítsen a nagy iparvárosok közelében kertművelésre alkalmas földhöz és kis családi házhoz. A mi ipari munkanélküliségünk meg sem közelíti a németországit, ipari munkásosztályunk távolról sem nyíra túlméretezett és helyzete megközelítőleg sem olyan súlyos, mint a mezőgazdasági munkásságé, nálunk tehát egyelőre nem sürgős feladat az ipari mun-

kások városszéli telepítése. Kár ezzel komplikálni és mellékvágányra terelni a mezőgazdasági telepítés ügyét.

Az állástalan diplomások vagy a még munkaképes nyugdíjasok földhöz juttatásának gondolata pedig szintén nem tartozik a realitások sorába. A háború utáni évek nagy felbuzdulásában történtek ilyen kísérletek, sőt a földbirtokreform végrehajtása során a lateiner emberek között osztottak is ki földet, az eredmény azonban kiábrándító, mert a juttatottaknak sem kedvük, sem tudásuk nem volt a gazdálkodáshoz. Alig hihető, hogy akár a diplomás fiatalság, ha csak nem mezőgazdaságot tanult, akár a nyugdíjasok a megszolgált nyugdíj helyett hajlandók és képesek lennének a rendkívül sokoldalú ismeretet és tapasztalatot igénylő gazdálkodással foglalkozni. A diplomás ifjúság problémájának megoldása egyébként feltétlenül összefügg a földbirtokpolitikával, mert köztudomású, hogy a kisbirtokrendszer kiterjesztésével a szabadfoglalkozású pályák és a közigazgatási stb., tevékenység számára is új lehetőségek nyílnak.

A birtokpolitikára Magyarországon ma nagyobb és bonyolultabb feladatok megoldása vár, mint valaha. Minden tétlenül eltöltött esztendő csak súlyosbítja az ellentéteket és még jobban kielezi a szélsőségeket. Ma talán nem jelentkezik olyan elemi erővel a földnélküli vagy földszegény tömegek nyomása, mint a világháború után, de újabb nemzeti szerencsétlenség felidézése nélkül azt bevégni nem is lehet. Éppen a földbirtokreform figyelmeztet arra, hogy az utolsó percben, kényszerűségből előráncigált birtokpolitikai akciókból csak nagyon tökéletlen alkotások származhatnak, amelyekből kevés jó válik a termelésre és az érdekelt néprétegek szociális helyzetére nézve.

Birtokmegoszlásunk aránytalansága, szemben ag-

rár proletariátusunk nagy tömegeinek növekvő nyomorával, a magyar társadalomban is szinte különbség nélkül azt a meggyőződést érlelte meg, hogy közállapotaink rendezése széleskörű, tervszerűen előkészített és kellően megalapozott, organikus birtokpolitika nélkül lehetetlen. Úgy látszik, hogy hivatalos helyen is foglalkoznak valamilyen *megoldással*, nagyobb nehézség jelentkezik azonban az anyagi eszközök előteremtését illetőleg. Hangsúlyoznunk kell, hogy minden áldozat kevés azokhoz a nagy és a magyarság egész jövőjére kiható népesedési, társadalmi és közgazdasági érdekekhez képest, amelyek kielégítése egy helyesen és célszerűen felépített birtokpolitikára vár. Nem sok időnk van, ameddig el kell dőlni, hogy megtudunk-e felelni nagyobb megrázkódtatások bevárása előtt az itt reánk váró történelmi feladatoknak.

TÁRGYMUTATÓ

- A Földbirtokreform Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet 53
Altruista Bank 50
Anglia birtokmegoszlása 56
Ausztria birtokmegoszlása ^{^/)}
Állami telepítés 63
Birtokminimum 10
Birtokpolitikai irányok 6
Birtokviszonyok állandósága 9
Családi birtok 10, 11
Csehszlovákia birtokmegoszlása 59
Darányi-féle javaslatok 50
Dánia birtokmegoszlása 56
Egyházi birtok 37, 38
Elővásárlás 53, 54
Elvándorlás 71
Eszmei község 33, 34, 71
Észtország birtokmegoszlása 58
Európai birtokreformok 8
Falvak hiánya 7 3
Finnország birtokmegoszlása 58
Földbérlet 42, 43, 54
Földhözjuttatandók 66, 67
Földhözjuttatottak boldogulásának feltételei 69
Földhözjuttatottak kötelezettségei 68
Földkérdés 4
Föld megszerzése 65
Földreform eredményei 51
Házhelyrendezés 51
Hitbizomány 35, 36, 37
Hollandia birtokmegoszlása 57
Homestead 11
Idegen állampolgárok birtokai 8, 66
Iparfejlesztés 14, 15, 16
Írország birtokmegoszlása 56
Járadékirtok 68
Kincstári birtok 39
Kisbérlet 44
Kisbirtok 13, 23, 24, 25, 26, 27
Korlátolt forgalmú birtok 34, 35, 41
Közalapítványi birtok 38
Közirtokossági birtok 39
Középbérlet 46, 47
Középbirtok 27, 28, 29
Községi birtok 39
Latifundium 33
Lengyelország birtokmegoszlása 59
Lettország birtokmegoszlása 58
Litvánia birtokmegoszlása 58
Magántelepítés 62
Magyarország birtokmegoszlása 16, 17, 18, 71
Muthpusztai telepítés 74, 75
T[^]agybérlet 46, 47
Nagybirtok 29, 30, 31, 32, 33, 71
Negatív birtokpolitika 4
Németország birtokmegoszlása 55
Népsűrűség 71
Népszaporodás 70
Norvégia birtokmegoszlása 27
Örökbérlet 44
Paraszthitbizomány 10
Parcellázás 60
Parcellaminimum 10
Pénzügyi megoldás 68

Pozitív birtokpolitika 5	Telepítés 48, 49, 61, 69, 70, 73, 74, 76
Részesbérlet 45	Törpebirtok 18, 19, 20, 21, 22, 23
Részvénytársasági birtok 40, 41	Törzsöröklés 11
Svájc birtokmegoszlása 57	Vagyonváltásátföld területe 51
Svédország birtokmegoszlása 57	Városszéli telepítés 7 5
Tagosítás 63	Vitézi telek 12.

IRODALOM

Bernát István: Agrárpolitika. 1900. — Buday László: Agrárpolitika. 1922. — Czettler Jenő: Magyar Mezőgazdasági Szociálpolitika. 1914. — Kenéz Béla: Nép és föld. 1916. — Mattyasovszky Miklós: A földművelés közgazdaságtana. 1927. — Sebess Dénes: A magyar agrárevolúciók. 1932. — Dr. M. Sering: Die agrarischen Umwälzungen im äusserrussischen Osteuropa. 1930. — Wygodzinsky: Agrarwesen und Agrarpolitik.

TARTALOM

	Oldal
Bevezetés	3
A földbirtokpolitika irányelvei	7
Birtokkategóriák	16
Törpebirtok	18
Kisbirtok	23
Középbirtok.....	27
Nagybirtok	29
A korlátolt forgalmú földbirtok	34
Földbérlet.....	42
Magyarország földbirtokpolitikája	48
Néhány külföldi állam birtokmegoszlásáról és az újabb birtokreformokról	55
A földbirtokpolitika eszközei.....	60
A jövő feladatai.....	64
Tárgymutató	78
Irodalom	79